МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української літератури імені Михайла Возняка

Психологія дитини в малій прозі Івана Франка

Магістерська робота
студентки VI курсу
групи ФЛО-21м
напряму 014. «Середня освіта»
(Українська мова та література)
Костельної Софії Зіновіївної

Науковий керівник:
Горблянський Ю.П

Львів – 2023

ВСТУП **3**

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЗМУ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ І ПОГЛЯДИ І. ФРАНКА ПРО ДИТЯЧУ ЛІТЕРАТУРУ **10**

РОЗДІЛ ІІ. РОЗДІЛ ІІ. ЖИТТЄПИСНІ ПАРАЛЕЛІ І ОБРАЗ ПИСЬМЕННИКА В РАННІХ АВТОБІОГРАФІЧНИХ ТВОРАХ І. ФРАНКА («У КУЗНІ», «МАЛИЙ МИРОН», «ПІД ОБОРОГОМ») **20**

РОЗДІЛ ІІІ. ШКОЛЯРІ І ВЧИТЕЛІ У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА «ПРО ДІТЕЙ» І «ДЛЯ ДІТЕЙ» («ГРИЦЕВА ШКІЛЬНА НАУКА», «ОЛОВЕЦЬ», «ОТЕЦЬ-ГУМОРИСТ», «SCHÖNSCHREIBEN», «БОРИС ГРАБ» ТА ІН.) **39**

ВИСНОВКИ **63**

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ **67**

ВСТУП

Осягнення духовно-творчого феномена І. Франка в українській науці уже давно сформувалося в окрему галузь, що її започаткував ще професор Львівського університету Омелян Огоновський, присвятивши доробкові свого колишнього студента чималий монографічний розділ в «Історії літератури руської», а остаточно утвердив як самостійну дисципліну інший видатний вчений-філолог – академік Михайло Возняк. За понад столітню історію франкознавство напрацювало тисячі високовартісних студій, але навряд чи сучасний стан дослідженості колосальної спадщини письменника можна вважати вичерпним чи навіть задовільним.

На нашу думку, найголовніше завдання вчителя-словесника – вчити школярів так, щоб вони, за словами Григорія Сковороди, «пізнали свій народ, а в народі себе!» Отож, художню літературу вчителі повинні розкривати, а учні сприймати та аналізувати як мистецтво слова, як поетичне вираження духовного життя народу. Вивчення літератури в школі передбачає дати школярам не тільки відомості про літературу, її історію, творчість найвидатніших письменників, а найголовніше, навчити свідомо сприймати, самостійно оцінювати явище мистецтва слова, аналізувати його. Художня література має збагачувати емоційний світ учнів, покликана запалювати любов до краси, враховувати заклик Олександра Довженка: силою мистецтва слова звершувати, радувати, просвітлювати душевний світ читача, а для цього самому «...бути зворушеним... нести просвітленість у своєму серці... правду життя підносити до рівня серця, а серце нести високо»1.

Поет, прозаїк, драматург, перекладач і літературний критик; педагог, психолог, історик; теоретик літератури, театру й мистецтва; публіцист, філософ, культуролог, українознавець, фольклорист, політолог, мовознавець,

---

[1] Довженко О.П. Твори: У 5-ти томах. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 4. – С. 126.

етнограф і економіст – такий широкий і розмаїтий діапазон наукових злетів творчості Івана Франка. Вона відзначається оригінальністю, новизною, глибиною думки, що назавжди ввійшла в світову класику, є нашою національною гордістю. У спадщині українського національного генія понад сто тридцять наукових і публіцистичних праць та художніх творів, присвячених темам виховання дітей і молоді, психології навчання і творчості, особливостям навчання рідної літератури, наповненості шкільних та університетських програм, підручників і допоміжних джерел для учіння словесності. У них, а також у ряді політичних, філософських, психологічних, економічних та історичних публікацій, висвітлюється широке коло психолого-педагогічних питань, серед яких особливе місце займають питання методики викладання української літератури, які ніколи не втрачали актуальності для розвитку української національної школи. Проблема психологізму в українській дитячій літературі порушувалася неодноразово, але проблема психологізму в сучасній художній літературі ще не до кінця досліджена і не опрацьована. Спираючись на останні дослідження з цієї проблеми, слід зазначити, що художній психологізм ще не повністю визначився як предмет наукового вивчення. Особливе місце в його творчості займають оповідання для дітей і про дітей, вони входять у читацьку свідомість кожного з нас, починаючи з раннього дитинства, зі шкільного букваря, з маминої чи батькової казки за мотивами збірок «Коли ще звірі говорили», «Малий Мирон» чи поеми-казки «Лис Микита». А згодом дитина й сама візьме до рук книжку цікавих оповідань із гарними малюнками та з портретом високочолого автора. Кожне покоління по-своєму прочитує тексти геніального Каменяра, знаходить у них відповіді на животрепетні питання доби, пізнає велику науку людяності, доброти, щедрості. Надзвичайно важливими є моральні й естетичні уроки письменника для наймолодших – читачів дошкільного й шкільного віку. Тому дослідження художнього світу дитини є актуальним не лише в літературознавстві, а й в педагогіці і психології. Воно зумовлене історичною необхідністю перегляду традиційних авторитарних методів шкільної освіти і

переходу до особистісно орієнтованого навчання, яке передбачає глибоке проникнення вчителя-словесника в особливості дитячої психології. І тут на допомогу приходять тексти Івана Франка, одного з перших українських митців, який надав нового змісту творам для дітей і про дітей.

Аналізу праць Івана Франка, які безпосередньо вивчають педагогічну теорію та практику, а зокрема і проблему психології творчості, психології дитини у творчості Івана Франка, було і раніше присвячено чимало наукових розвідок. Серед них варто відзначити раніші дослідження М.Возняка, В.Соханя, П.Яременка, О.Дзеверіна, М.Години, В.Городівського, В.Савинця, В.Смаля, О.Мазуркевича, І.Денисюка, М.Стельмаховича, а передовсім сучасні розвідки сучасних дослідників, які зосереджені на різних аспектах психології творчості Івана Франка[2], та інших науковців, у яких на широкій джерельній

---

[2] Вишнівський Р. Особистість учителя у літературно-педагогічній спадщині Івана Франка // Людинознавчі студії. Зб. наук. праць ДДПУ. Серія: педагогіка. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – Вип. 21. Педагогіка. – С. 52–63: Гольберг М. Оповідання Івана Франка «Борис Граб». До проблеми: Іван Франко про читача і читання / Марк Гольберг // Українське літературознавство. - 2010. - Вип. 72. - С. 43-51; Гуменний М., Гуменна В. До проблеми авторської особистості в дитячих оповіданнях І. Франка // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 3. – С. 62 – 64. Загороднюк В. С. Психологізм в літературі: автореф. дис. … канд. філол. наук/ В. С. Загороднюк. – Кіровоград, 2011. 19 с.; Каневська Л. В. Психологізм прози Івана Франка середини 80-х-90-х років : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. Наук : спец. 10.01.01. / Каневська Л. В. ; НАН України ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. К., 2014. 20 с. ; Каневська Л. Іван Франко vs Михайло Драгоманов: Неєлейно з нагоди ювілеїв / Л. Каневська // Дніпро. 2011. № 9. С. 170-175. Кашуба М. Ідея суспільного прогресу в працях Івана Франка/ Кашуба М. // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998. С. 229–231. Кузнєцов Ю. Б. Розвиток психологізму в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. / Юрій Борисович Кузнєцов // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст. – Київ : Наукова думка, 1991. С. 221–249.; Легкий М. Проза Івана Франка початку XX століття: проблема теодицеї / М. Легкий // Слово і час. 2015. № 6. С. 3-11.; Логвиненко Т. Соціально-педагогічні проблеми у науковій спадщині І. Франка // Людинознавчі студії. Зб. наук. праць ДДПУ. Серія: педагогіка. – Дрогобич : Вимір, 2006. – Вип. 13. – С. 4–13.; Мейзерська Т. Проблема психологізму і концепція образу у творчості І. Я. Франка / Т. Мейзерська // Діалог душ. Одеса, 2001. С. 73-78. Микитюк В. «Конечність реформи учіння української літератури…» / В. І. Микитюк // Дивослово. — К., 2017. — Число 4. — С. 2–11.; Микитюк В. Іван Франко і його вчителі // Дивослово. – 2007. – № 8. – С. 17– 22. ;Микитюк В. Іван Франко і методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник / Володимир Микитюк. – 2-ге вид., допов. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 268 с .; Микитюк В. Історія літератури чи література? «Гірчичне зерно» як квінтесенція педагогічних мемуарів Івана Франка / В. І. Микитюк // Українське літературознавство. — 2014. — Вип. 78. — С. 141–151; Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 408 с.; Мирошніченко Е. Літературний психологізм як художній феномен / Е. Мирошніченко // Матеріали II студентської науково-практичної конференції, присвяченої Міжнародному дню студента, Харків, 15 листоп. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Т. В. Подуфалової]. – Харків : ХНПУ, 2019. С. 55–66. Равчина Т. Ідеї навчання і виховання у творчій спадщині Івана Франка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня –1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 956–967.; Січкар О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / Оксана Миколаївна Січкар // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – № 4 (191). С. 35–53.; Скільський Д. «Учителем школа стоїть»: Особа

базі розкриваються психолого-педагогічні ідеї Івана Франка та вивчаються Франкові думки про методологію і методику вивчення психології дитини у літературі, актуальність концепцій мислителя для теперішньої школи.

Наприклад, про про прижиттєві контакти Франка і Возняка писав Іван Денисюк ще у 1990 році: «Дослідженню спадщини великого Каменяра М.Возняк присвятив до півтори сотні праць, найбільше за кількістю франкознавців свого часу. Це була якась четверта частина наукового доробку вченого. М.Возняк першим ужив термін "франкознавство" і накреслив його орієнтири на широку скалу і сам працював у цій галузі перманентно, систематично і невтомно, виходячи з конкретно-історичних умов, стану науки й потенціалу матеріалу, що його знав і розумів так глибинно, як жоден інший учений – його ровесник.»[3] Автор М. Легкий дослідив співпрацю Франка і М.Возняка та переконливо стверджує, що «...І.Франко високо поціновував ранні літературознавчі студії М. Возняка, вважав їх цінними здобутками науки про літературу та фольклор, стежив за розвитком його таланту... ...Полеміку з боку І. Франка викликали окремі фактичні неточності й помилки, що їх припускався М. Возняк і що стосувалися насамперед біографії поета.»[4] Йде мова про те, що молодий учений М.Возняк дещо неправильно висвітлив саме етапи навчання Франка у школі та гімназії, занадто критикуючи, на думку Франка, спосіб навчання та ставлення учителів до учня і гімназиста. Загалом Франко позитивно оцінював свої етапи освіти, а не так, як це канонізувало і

вчителя у творчості Івана Франка // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С. 59 – 62.; Смілянська В. Художній психологізм в літератруірі / В. Смілянська // Твори : в 2 т. / М. Костомаров. - К. : Дніпро, 2010. Т. 1. С. 5-37. Тихолоз Н. «... Ведені люблячою рукою мами...»: Виховні ідеали Ольги Франко / Н. Тихолоз // Дзвін. 2009. № 8. С. 101-114. ; Чобанюк В. Психологізм оповідання Івана Франка «Терен у нозі» / В. Чобанюк // Вісник. - Івано-Франківськ, 2013. Вип. 8. С. 43-46.; Швець А. І. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Швець Алла. -Львів, 2002. 20 с.; Швець А. Модель дитячого світу у прозі Івана Франка / Алла Швець // Дивослово. 2015. № 9. С. 53-67. Швець А. Модель дитячого світу у прозі Івана Франка // Дивослово. – 2005. – № 9. – С. 53–57. Швець А. Образно-поетичний світ оповідання І. Франка «Під оборогом» / Алла Швець // Укр. мова й літ. в шк., гімназіях, ліцеях, колегіумах. 2016. № 1. С. 150-153.; Яценко М. Українська психологічна поезія 20-60-х років XIX ст. / М. Яценко // Українські поети-романтики. - К. : Наукова думка, 2017. С. 5-36 та інші.

[3] Денисюк І. М.Возняк – фундатор українського франкознавства // Денисюк І.О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів, 2005. – Т.2. – С. 253-254.

[4] Легкий М. Голос у діалозі генерацій (Михайло Возняк в оцінці Івана Франка) // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Випуск 69. – С. 207.

перекрутило радянське літературознавство, ставлячи знак рівності між франковими героями і ним самим. Зразком такого «канону» є П. Яременко у 1957 році у своїй брошурі (Яременко П. К. Іван Франко про літературно-естетичне виховання. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1957. – 79 с.), попри неминуче для того часу ідеологічне «шумовиння», питання шкільних програм з української літератури піднімає у 2-му розділі, що має назву «Іван Франко про викладання літератури в школі», де чи не вперше зібрав і систематизував більшість праць видатного педагога, але в основному суто з позицій критики не так методики навчання, як «партійної» нетерпимості та образу «ученого-демократа» і спробував зробити класика ворогом «реакціонерів-клерикалів», що представляли націоналістичний, на думку критика, табір. Серед давніх уже праць ідеологічно заангажованого літературознавства, однак все ж таки досить цінного своїм фактажем, першими спробами систематизації, слід відзначити працю В. Савинця «Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині» (Львів, 1961); розділ «Система поглядів І.Я. Франка в галузі методики літератури» у «Нарисах з історії методики української літератури» О. Мазуркевича (К., 1961). Дуже цінний і для сьогоднішнього дослідника педагогічної спадщини Івана Франка збірник статей 1960 року упорядкував О.Дзеверін. У ньому, як зазначає сучасний автор, «... вперше в українському перекладі відкрилися для українського читача дев'ятнадцять польсько- та німецькомовних публікацій ученого, а загалом збірник містить п'ятдесят п'ять статей і уривків і залишається хай неповним, зате найдоступнішим нині.»[5] Коментарі упорядника та власне тексти публікацій Франка на педагогічну тематику ми широко використовуємо у дипломному дослідженні. Ґрунтовною працею і для свого часу, і певною мірою залишається сьогодні монографія В. Смаля «Педагогічні ідеї Івана Франка» (К., 1966). У третьому розділі монографії, який має назву «І.Я.Франко про зміст і методи навчання і виховання», автор зачіпає і питання «казенних навчальних планів» у тодішній галицькій школі, і проблему наповненості шкільних програм з української

[5] Микитюк В. Іван Франко і його вчителі // Дивослово. – 2007. – № 8. – С.18.

літератури, відсутності у процесі навчання творів Т.Шевченка та інших класичних «живих» текстів, які могли би формувати психологію дитини.

Ще з 50-х років XX століття і донедавна чільним представником франкознавства загалом і питань вивчення педагогічних праць І. Франка був Іван Денисюк, який є автором багатьох праць, у яких він досліджував роль та місце спадщини великого Каменяра у шкільному курсі літератури і системно вивчав вічні вказівки класика щодо практичного наповнення шкільних програм, навчальних планів. У роботі частково використовуємо багато праць І. Денисюка про місце і роль художньої і наукової спадщини І.Франка («Іван Франко у школі» (1957); «Франкова концепція національної літератури» (1993); «Як помістити Франка за шкільною партою?» (2001); «Не спитавши броду» як роман виховання» (2003) та інші. Питання реальних змін у підходах до вивчення творчості самого І. Франка чи не вперше реалізовував Б. Степанишин, який створив і надрукував у 1998 році практичний посібник для вчителів, що мав оригінальну авторську назву «методична трилогія». Урахування мудрих Франкових думок при цьому науковець-методист торкається в своїй іншій книзі (Стратегія і тактика в літературній освіті учнів. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 191 с.). Так чи інакше всі перераховані вчені торкалися і питання психології дитини у творчості Івана Франка.

Мета дослідження: метою цього магістерського дослідження є проведення системного і комплексного аналізу творчості Івана Франка та виявлення основних компонентів та способів і виявів психології дитини у прозі Івана Франка. Виходячи з поставленої мети у роботі до виконання випливають наступні **завдання:**

- опрацювати і зробити огляд літературно-критичного доробку дослідників дитячої літератури Івана Франка в ракурсі психології творчості;

- охарактеризувати і систематизувати психологізм в художній літературі як відображення внутрішнього світу людини (теоретичний аспект);

- дослідити і проаналізувати використання і роль художньої літератури у пізнанні психології людини;

- описати характерні особливості використання психології в дитячій літературі і в творчості Івана Франка зокрема;

- опрацювати дитячі оповідання Франка, навести приклади психологізації героїв у прозі Каменяра;

- зіставити психологізм дитячих оповідань у творах Івана Франка із реальним життям класика;

- виявити психологічні мотивації дитячих персонажів в оповіданнях Івана Франка і їх проекцію на сучасність.

Предмет дослідження: предметом цього магістерського дослідження є аналіз і характеристика основних елементів літературного опису і зображення психології дитини за матеріалами прозової творчості Івана Франка.

Об'єкт дослідження: об'єктом цього дипломного дослідження є власне проза Івана Франка і праці попередників і дослідників цього питання.

Методи дослідження: описовий, аналітичний, культурно-історичний, біографічний, рецептивний, психолого-педагогічне спостереження.

Робота може мати практичне застосування: може бути використаною студентами, учнями, вчителями, всіма, хто цікавиться творчою та науковою спадщиною Івана Франка для її поглибленого вивчення.

Структура і зміст магістерської роботи. Робота складається із Вступу, 3-х розділів, Висновків та Списку використаної літератури (78 позицій). Загальний обсяг – 73 с.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЗМУ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ І ПОГЛЯДИ І. ФРАНКА ПРО ДИТЯЧУ ЛІТЕРАТУРУ

Дуже гарною розвідкою українського педагога про читання художніх текстів, а також власне про погляди Франка на це, є стаття М. Гольберга в «Українському літературознавстві», де стверджується, що у діяльності читача на основі його особистого життєвого досвіду та знання психологічної науки формуються вміння, навички та здатність оцінювати внутрішній світ вигаданої особистості – літературного персонажа. Завдяки психологічному механізму перенесення, ці вміння, навички та здатність можуть максимально використовуватися читачем у самостійному психологічному аналізі внутрішнього світу реальної людини, конкретної особистості у подальшому житті, тобто – це і є практичне значення читання та навчання[6]. Таким чином, говорячи про психологізм художньої літератури, слід мати на увазі, що йдеться про художнє пізнання психіки людини, про літературний характер, про психологізм, для якого властиво зображення людської індивідуальності засобами художнього слова як неповторної індивідуальності. Іншими словами, психологічні знання у художній літературі мають образний характер, внаслідок чого літературні образи у письменників-психологів є наочними зразками опису психології людей. Дуже добре про це пишуть сучасні українські вчені[7], які стверджують, що здатність читача впізнавати себе у вигаданих персонажах служить критерієм істинності психологічних знань, дає йому краще розуміння власної внутрішньої реальності, вчить жити й аналізувати себе як індивіда. У світлі цього неминуче постає питання про те, чи може вигаданий психологізм сприяти нашому розумінню внутрішнього

---

[6] Гольберг М. Оповідання Івана Франка «Борис Граб». До проблеми: Іван Франко про читача і читання / Марк Гольберг // Українське літературознавство. - 2010. - Вип. 72. - С. 43-51.

[7] Січкар О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / Оксана Миколаївна Січкар // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – № 4 (191). С. 35–53; Смілянська В. Художній психологізм в літературі / В. Смілянська // Твори : в 2 т. / М. Костомаров. - К. : Дніпро, 2010. Т. 1. С. 5-37.

життя справжніх живих людей. На це запитання даємо позитивну відповідь: для підвищення професійної компетентності психологів необхідно використовувати художню літературу, цінні такі речі також тим, що вони дають можливість глибше зрозуміти особистість та її конкретну цілісність, а також тонке психологічне спостереження й опис того, що зображено.

Таким чином, літературний психологізм може паралельно розвивати та поглиблювати здатність читача заглиблюватися у внутрішній світ як вигаданої, так і реальної особистості, самого себе. Художні персонажі, характерам яких, автори-психологи надають складний внутрішній світ, найкраще відображають психологізм художньої літератури. Тому природно, що психологи-письменники, які досліджують феномен психологічної проникливості, звертаються до художніх персонажів з метою виявлення її сутності та структури. Психологи та літературознавці виділяють низку основних форм психологічного зображення внутрішнього світу літературних героїв. Форма літературного твору зазвичай розглядається як набір візуальних засобів. Найзначнішою формою є зображення внутрішнього світу персонажа «зсередини», що дозволяє читачеві наочно і детально представляти внутрішній світ персонажа та допомагає йому краще зрозуміти героя психологічно. Письменники-психологи при зображенні «внутрішніх» світів персонажів найчастіше використовують такий творчий прийом як внутрішній монолог, який за своєю суттю є психологічним аналізом, за допомогою якого зображуються думки та переживання героїв. Зокрема це відзначав Ю. Кузнєцов[8].

І.Франко був водночас письменником і вченим. Особливе місце в його творчості займають оповідання для дітей і про дітей, вони входять у читацьку свідомість кожного з нас, починаючи з раннього дитинства, зі шкільного букваря, з маминої чи батькової казки за мотивами збірок «Коли ще звірі

[8] Кузнєцов Ю. Б. Розвиток психологізму в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. / Юрій Борисович Кузнєцов // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст. – Київ : Наукова думка, 1991. С. 221–249.

говорили», «Малий Мирон» чи поеми-казки «Лис Микита». А згодом дитина й сама візьме до рук книжку цікавих оповідань із гарними малюнками та з портретом високочолого автора. Кожне покоління по-своєму прочитує тексти геніального Каменяра, знаходить у них відповіді на животрепетні питання доби, пізнає велику науку людяності, доброти, щедрості. Надзвичайно важливими є моральні й естетичні уроки письменника для наймолодших – читачів дошкільного й шкільного віку. Тому дослідження художнього світу дитини є актуальним не лише в літературознавстві, а й у педагогіці і психології. Воно зумовлене історичною необхідністю перегляду традиційних авторитарних методів шкільної освіти і переходу до особистісно орієнтованого навчання, яке передбачає глибоке проникнення вчителя-словесника в особливості дитячої психології. І тут на допомогу приходять тексти Івана Франка, одного з перших українських митців, який надав нового змісту творам для дітей і про дітей.

Письменника завжди цікавив стан української дитячої літератури, а з народженням власних дітей Андрія, Тараса, Петра і Ганни він почав писати для них вірші, оповідання, казки. Його твори почали входити до різних шкільних хрестоматій, читанок, збірників, й швидко стали улюбленими серед галицької дітвори. Свої погляди на своєрідність дитячої літератури І. Франко висловив у «Байці про байку», своєрідному епілозі до збірки казок «Коли ще звірі говорили», що була вперше опублікована в 1899 році. Зокрема він писав: «Оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі річей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті»[9]. Для найменших дітей, вважав письменник, матеріал слід подавати, як «кашку на молоці», «в ріденькім стані в образках, у байках» [т. 20, с. 170]. Однак це не означає, що слід відходити від художньої правди, від реальності. «Значить, говорячи про звірів, – зазначає

[9] Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 20. – С. 170. Далі цитати подані за цим виданням із зазначенням у дужках тому й сторінки.

І. Франко, – я не говорив цілковиту неправду. Певно, дійсний кіт не говорив побожних віршів, але чи один же то облесний чоловік говорить такі слова, дибаючи на людську згубу! Дійсний осел не засяде грати на фортеп'яні, але кілько ж то двоногих ослів брязкає на фортеп'янах і інших струментах і загалом роблять такі роботи, котрих не вміють, до котрих би не повинні братися! [т. 20, с. 169].

Тобто, можемо зробити висновок, що психологізм в художній літературі є насамперед відображенням внутрішнього світу людини, при тім, в літературі внутрішній світ людини не відразу став повноцінним та самостійним об'єктом зображення. Початково психологічне зображення існувало лише як фіксації зовнішніх, очевидних проявів внутрішнього світу, за якими було видно набір простих переживань. Для його виникнення необхідний насамперед високий рівень розвитку культури суспільства і щоб особистість у цьому суспільстві розглядалася як цінність. Психологізм не може виникнути у культурах, заснованих на принципі авторитарності. І, навпаки, коли у суспільстві створюється демократична культурна атмосфера, тоді й створюються передумови виникнення ідейно-моральної проблематики, а разом з нею і психологізму. У зв'язку з цим особливу позицію займає класична література України XIX ст., коли остаточно формувалася наша нація, наш модерний народ. Провідні літературні критики сходяться на думці, що вона є великою у тому числі і завдяки психологізму та просуває наше розуміння людської психології до нечуваної раніше глибини та гостроти. Визнання української літератури однією з найкращих у світі відбулося саме завдяки психологізму. Питання про ідейно-моральний стрижень людини вперше було висвітлено в українській літературі з різних причин. Уявлення про внутрішнє буття людини українські класики розширюють і поглиблюють. Вони також забезпечують розуміння духовної праці, яка втілена в ідеях і досвіді, а також багато нових уявлень про ідеологічне та моральне ядро людини, і роль Франка у розвитку таких тенденцій й ознак нашого письменства дуже величезна.

Психологізм характеризує творчу манеру письменника, його творчу індивідуальність, він втілює зміст ідейно-моральної проблематики, а також процес філософських та етичних пошуків. Для більш повного розгляду такої змістовної та літературно-художньої форми як психологізм, я вважаю, за необхідне розглянути внутрішню структуру психологізму, прийоми та способи психологічного зображення у конкретних творах і критичних наукових працях.

І. Франко є майстром вразити читачів шокуючими найдрібнішими деталями певного дитячого персонажа, і цей персонаж з'являється саме тоді, коли він вирішив розповісти про нього, і саме так, щоб справити певне враження. А завдяки чому? Важко уявити, що персонаж, описаний І. Франком, зразу такий красномовний і переконливий. Т. Мейзерська використовує слушну думку Д. Наливайка: «Поезія І. Франка може впливати не лише на зорові, а й слухові, смакові, нюхові та інші рецептори, передавати цілу гаму почуттів. «Звідси <…> виражальна універсальність її художньої мови Франка, хоч у чуттєвій повноті й конкретності вираження окремих сторін буття вона [тобто література] поступається іншим мистецтвам (наприклад, скульптурі – в пластичності вираження, малярству – в його візуальній наочності й барвистості, музиці – в емоційній наснаженості тощо)»[10].

Теж можна сказати, що психологізм дитячих оповідань у творах Івана Франка має ще одне джерело. У такому підході Франко пов'язує соціально-психологічні риси українського народу й українського суспільства XIX століття з психологічною мотивацією головних героїв дитячих оповідань – дітей. Основним каркасом сюжету є індивідуальна психологія дитини, а також різноманітні переживання та почуття дитини, бо динаміка сюжету, втрачені зміни та доповнення окреслюють контури внутрішнього світу дитини. Просто

[10] Цитую за: Мейзерська Т. Проблема психологізму і концепція образу у творчості І. Я. Франка / Т. Мейзерська // Діалог душ. Одеса, 2001. С. 79-80.

психологізм дитячих оповідань у Франка здебільшого ґрунтується на переживаннях та емоціях дітей, а варто зазначити, що спектр розумового досвіду дітей не є значно біднішим, ніж спектр досвіду дорослих. Висвітлюючи емоційну магію дітей, відтінки їхнього внутрішнього світу, психологічні особливості особистості, він вносить свій внесок у спадщину української літератури XIX ст. Слід також підкреслити, що відповідно до способу художньої обробки, Франко певною мірою прихильний до творчості І. С. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного.

Іван Франко був не лише одним із найвідоміших і найулюбленіших дитячих письменників свого часу, автором цілого ряду популярних серед молодих читачів високохудожніх творів, а й глибоким теоретиком, який залишив цінні міркування про специфіку дитячої літератури, про її роль, місце і значення у виховному процесі. Усю «дитячу» спадщину Івана Франка умовно можна поділити на дві великі групи текстів. Першу групу становлять тексти наукових розвідок і публіцистичних статей, літературно-критичних творів, присвячених проблемам комунікативної творчості, проблемам виховання дітей засобами художнього мистецтва, проблемам дитячого читання та ін. Друга група формується з текстів літературних творів, написаних спеціально з орієнтацією на дітей або пристосованих для дитячого сприйняття. Отож, перша група текстів презентує результати теоретичного осмислення проблеми, а друга – її практичного втілення.

Таким чином, письменник усі надії покладав на дітей і жив переконанням, що від того, якою є молодь, залежить майбутнє народу, а тому виховання дітей є обов’язок кожного освіченого українця. Отже, як людина активної громадянської позиції, він не міг не перейматися проблемами дитинства або, якщо говорити сучасною мовою, дитячої субкультури.

Основне завдання творчості для дітей взагалі, у тому числі й власної, Іван Франко вбачав у реалізації виховної функції. Однак у своїх поглядах він пройшов шлях від абсолютизації цієї соціально-функціональної складової призначення дитячої книги до глибокого і комплексного потрактування

проблеми: дитячий твір покликаний не лише виховувати високі моральні якості майбутньої людини у царині так званого духовного виховання, а й розвивати її, даючи багато цінного пізнавального матеріалу, викликаючи допитливість, зацікавленість у нових знаннях, науках, різних проявах суспільного життя.

Іван Франко наголошував на необхідності правильно і точно обирати жанр, здатний надавати дитячому творові особливої естетичної виразності. У багатьох теоретичних працях і художніх творах він так чи інакше порушував питання естетичної виразності або поетичності красного письменства для юних, по суті, закладаючи основи теорії дитячої літератури. Він багато писав про цікавість та яскравість змісту, про естетичні вимоги до дитячого твору. Бо нецікава дитяча книжка не знайде аудиторії, діти їх не читатимуть. Іван Франко цілком слушно зауважував, що цікавість сама по собі не є і не може бути самоціллю, а тільки необхідною передумовою здорового морального розвитку дитини, виховного впливу на неї, наслідком уваги до її психології.

Особливу увагу письменник звертав на мову дитячих творів, застерігав щодо використання дорослими у спілкуванні з дітьми дитячого способу розмови, вказував на неприпустимість у дитячому творі вживання зменшувально-пестливих суфіксів, звуконаслідувань, властивих дитячому мовленню. Це спостерігається, зокрема, в оповіданні «Грицева шкільна наука».

І. Франко не відмежовував дитячу літературу від літератури, призначеної для дорослих. Він вважав, що насправді не існують теми і сюжети, неприйняті для дітей. Так само немає окремішньої «дитинячої» манери розмовляти з маленькими читачами. Письменник гостро критикував ті видання, які недовірливо ставилися до дитячого розуму і світосприймання.

Варто наголосити, що рекомендації авторові розмовляти своїм, дорослим голосом з дитиною залишаються актуальними і в наш час. Оскільки і сьогодні багато хто вимагається розмовляти з дитиною не дорослою мовою, а «сюсюканням». А це призводить інколи до того, що дитина, йдучи до школи,

використовує ці пестливі слова і надалі у своєму мовленні. Як в часи І. Франка, так і тепер дитина хоче мати цікавого співрозмовника, для якого її дитячий світ був би також цікавим. У творах для дітей письменники повинні відображати живі проблеми, їхня творчість не повинна спрощувати ні реальності, ні ідеалів.

В історії української літератури Франкові тексти мали велике значення, адже на той час це були чи не перші високомистецькі художні твори для юних читачів. І. Франка – автора дитячих творів дуже влучно охарактеризував М. Коцюбинський: «Здавалось би, що авторові грізної, понурої картини життя працюючих у «поті чола» недоступні ясні і ніжні образи. А подивіться, з яким теплим, сердечним чуттям, з якою любов'ю малює він дітей. Доволі пригадати оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Мій злочин» і інші, доволі згадати написані їм для дітей казки і вірші – і стане ясним, що борець вміє бути голубом»[11]. У своїх оповіданнях письменник виступає справжнім художником-новатором, глибоко типізуючи образи дітей.

В основі кожної казки, яку І. Франко відбирав до збірки «Коли ще звірі говорили», лежить боротьба, конфлікт, зіткнення двох ворожих сил – добра і зла. Часто ця боротьба виливається у відкриту війну. І. Франко виразно підкреслює свої симпатії та антипатії, і переможцем у боротьбі між добром і злом у нього часто виходить не сильний, хитрий персонаж, як у багатьох народних казках, а той, якого всі звикли зневажати, насміхатися над ним. Хитра Лисичка, героїня народних казок, у І. Франка часто зазнає поразки, ловиться на своїй же хитрості. Могутній Лев, цар звірів, також не раз залишається в дурнях.

Навіть у народні казки І. Франко вплітає сучасний йому матеріал. Так, у казці «Війна Ворон і Сов» бачимо дурних міністрів і царів. Кіт, наприклад, удає з себе «побожного мужа», «святого стовпника», «муркоче святі приповідки» («Мурко і Бурко»).

У казці «Як звірі правувалися з людьми» письменник змалював історію

---

[11] Коцюбинський М. Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: В 7 т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 4. – С. 53.

розвитку людського суспільства, людської культури. Він не пішов уже прокладеним шляхом використання біблейських історій про «сотворення світу» за шість днів, про Адама і Єву тощо. У цікавій, доступній і захоплюючій формі автор розповів дітям про тяжкий шлях, яким пройшло людство у безустанній боротьбі з силами природи.

Франкові попередники в дитячій літературі, як правило, не показували правдиво світ дорослих, їхні взаємини. Дорослих змальовували носіями добра, справедливості, чесноти, взірцями для наслідування. Будь-які спроби зображення негативних характерів у книжках для дітей критика різко засуджувала. Діти, мовляв, не розуміють моралі подібних творів і ще захочуть бути такими, як негативні герої. У творах І. Франка, де змальовані і дорослі, і діти, нема будь-якого натяку на ідеалізацію героїв. Навіть серед дітей митець бачив представників різних соціальних верств, таборів, засуджує тих, в очах яких «загорають вже іскри клятої погорди до роботи й робочих рук», тих, хто буде «новими розсадниками старих ладів», хто піде «панам за гріш, за ситий хліб служить» («Чом так тривожно?»). І це було психологічно переконливо і виправдано.

Про виховання дітей у галицькій сім`ї та школі було написано чимало й до Франка. І все здебільшого зводилося до того, що добрі, чемні та послушні діточки, як заводні ляльки, ходять до школи, слухають уроки, пильно вчаться. Ці діточки, покірні, і тільки й думають, як би догодити вчителям, батькам. Для І. Франка зразком були твори Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших наддніпрянських письменників, які правдиво змалювали образи дітей, показали їх виховання в сім`ї та школі.

Отже, І. Франко, покладаючи надії на правильну організацію дитячого читання, вимагав від дитячої літератури здорової соціальної змістовності і національного спрямування. Недаремно Франкових дитячих творів боялася цензура. Книжечку казок «Коли ще звірі говорили» російська царська цензура заборонила поширювати в Україні. Адже ці невибагливі «звірині» історії насправді ще змалечку виховували в маленьких українців риси людяності,

порядності, милосердя, негативного ставлення до зла, любові до природи й рідної землі, тобто вони формували їхню національну самосвідомість і самоповагу.

РОЗДІЛ ІІ. ЖИТТЄПИСНІ ПАРАЛЕЛІ І ОБРАЗ ПИСЬМЕННИКА В РАННІХ АВТОБІОГРАФІЧНИХ ТВОРАХ І. ФРАНКА («У КУЗНІ», «МАЛИЙ МИРОН», «ПІД ОБОРОГОМ»)

У своїй дитячій літературі Франко використовує специфічні прийоми, намагаючись зобразити внутрішній психологічний стан дитини. Він намагається через психологічні образи якомога ширше і повніше відобразити внутрішній душевний світ українського народу XIX ст. Детально аналізуючи психологізм прози Франка, можна зауважити, що письменник наповнює українську літературу XIX століття вічною тематикою, використовуючи психологічні образи в описі особистості дитини, її внутрішніх переконань, бажань і думок.

Оскільки через таку літературу автор намагається передати внутрішні цілі та переконання українського народу, використовуючи психологічну складову, то ці літературні образи Франка залишаються глибоко в душі читача і зберігаються надовго в його пам'яті. Крім того, читач має бути заінтригований і відчути щось нове. У результаті автор прагне виховати молоде покоління, стійке до різноманітних політичних, економічних та соціальних потрясінь. У своїх творах він намагається достукатися до потенційного читача через різні психологічні прийоми, зазначає дослідниця психологізму Франка[12].

Іван Франко писав для дітей і про дітей із батьківською любов'ю та теплим сердечним почуттям. За словами М. Коцюбинського, він прозаїк «наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем якого він зробився». Особливим було його ставлення до сільських дітей, про яких письменник написав ряд оповідань. Ці твори постали на основі власних спогадів про дитинство, роки навчання в сільській та міській школах. Вони мають автобіографічний

---

[12] Каневська Л. В. Психологізм прози Івана Франка середини 80-х-90-х років : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. Наук : спец. 10.01.01. / Каневська Л. В. ; НАН України ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. К., 2014. С. 10.

характер, хоч і з «виразними артистичними змаганнями, що домагалися певного групування й освітлення автобіографічного матеріалу» [т. 34, с. 457]. В них, як казав сам автор, відтворені картини виховання сільського хлопчини, починаючи «від перших проблисків власного думання, а кінчаючи найвищими ступенями середньої школи», зображені складні процеси формування характеру, становлення особистості.

Твори Івана Франка про дітей можна поділити на дві групи – оповідання і нариси про формування характеру і світогляду селянської дитини дошкільного віку та оповідання-історії із шкільного життя. У них відтворено картини виховання й духовного розвитку сільського хлопчика, становлення його як особистості, змодельовано певні життєві ситуації та використано ряд психологічних прийомів для розкриття внутрішнього світу дитини.

У своїх оповіданнях Каменяр приділяв велику увагу психології дитини. Відомо, що діти бачать світ по-своєму, багато чого не розуміють, а багато що сприймають досить своєрідно. На цьому ґрунті часто виникають непорозуміння, конфлікти між ними й дорослими. Цікаво, що психологи вважають, що діти за силою почуттів перевершують дорослих, а у сфері інтелекту щонайменше не поступаються їм; дітям не вистачає лише досвіду. Ці твердження можна проілюструвати й прикладами з творів І. Франка, який, зображаючи життя дітей, намагався порозуміти два таких несхожих світи – світ дорослих і світ дітей. Без взаєморозуміння життя не стане щасливим ні для одних, ні для других. Спілкування дорослих з дітьми – своїми й чужими – надзвичайно тонка й делікатна сфера, адже будь-яке грубе слово, необдуманий вчинок, несправедливе покарання, невиправдана жорстокість можуть нанести дитині іноді невиліковну психологічну травму.

І. Франко, без сумніву, чудово знав психологію, звички, думки, світлі і темні сторони життя сільських дітей. Він розумів, що їхня доля цілком залежить від поведінки й ставлення до них дорослих, які часто навіть мимоволі принижують і пригнічують дітей, які не мають жодного права на власний захист. Критичні зауваження щодо авторитарної, традиційної школи І. Франко

висловив у статті «Наші народні школи і їх потреби», де гостро скритикував несистемне навчання, перенасиченість шкільних програм інформацією, яку учням засвоїти дуже важко. Він вважав, що «тепер в народній однокласовій школі вчать багато всякої всячини: і граматику, і географію, і зоологію, і ботаніку, і астрономію, і історію – речі, о котрих давніше сільські школярі і слихом не слихали. Наші пани в раді шкільній захотіли, щоби школа народна була якимось маленьким університетом. А що із того виходить? А виходить те, що сільський хлопчина кілька літ ходить до школи, не раз о голоді, о холоді, душиться в ній і тратить здоров'я, час і силу, слухає викладів про історію, астрономію, географію і т. і., а, вийшовши зі школи, не тільки зараз забуває всю ту премудрість, але за два-три роки забуває зовсім читати» [т. 46, кн. 2, с. 114–115].

Школа завжди була своєрідною моделлю суспільства. Істотні зміни у суспільному житті вимагають переорієнтації свідомості, перебудови психології, збагачення морального і духовного світу. Естетичним кодексом і джерелом літератури І. Франко вважав життя. А доля самого письменника була складною і водночас прекрасною, сповненою глибоких переживань, і тому майже всі події із його насиченого життя знайшли своє відображення у його художніх творах і дитячих оповіданнях. Первинне завдання, яке ставить перед собою будь-який автор у своїй дитячій літературі – знайти методи впливу, враховуючи вікові особливості аудиторії. Як відомо, у дитячій літературі Франка можна зустріти різні способи передачі дитячої психології: у вигляді внутрішнього монологу, від імені дитини оповідача або за допомогою зіставлення поглядів дорослої дитини, за допомогою опису пейзажу, портрету чи навколишнього середовища[13].

---

[13] М. Легкий, досліджуючи форми художнього викладу в малій прозі І. Франка, звернув увагу, що в таких оповіданнях, як «Оловець», «Малий Мирон», «Микитичів дуб», «У кузні», «Мій злочин» та інших, «розповідь, як правило, ведеться від першої особи, все, що оповідач розказує, важливе для читача постільки, поскільки являє собою етап самовдосконалення, самоусвідомлення героя і його самовизначення як особистості». Дивись: Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. – Львів, 1999. – С. 40.

Тобто, психологізм - це досить ґрунтовне, глибоке й поглиблене вигадане зображення емоцій, ідей і переживань вигаданої особистості. А це вже інші деталі: мовчання, внутрішня мова, внутрішній діалог, зовнішні деталі, сповідь, кошмари, видіння, двійники та ін. зовнішні деталі, – багато складових, які Франко використовує у своєму творі для дітей. Сучасна франкознавиця Т. Мейзерська підкреслює, що у деяких оповіданнях Франка мова ведеться від імені оповідача, здатного «перевтілюватися в дитину», завдяки чому зображене в повісті бачиться і очима дитини, яка є головним героєм, що знаходиться в гущавині подій, і очима дорослої людини, що розцінює все із позицій великого життєвого досвіду. Таким чином, автор намагається наблизитися до свого адресата твору, хіба що «ми бачимо однаково, відчуваємо однаково, отже ми єдині». У результаті читач повинен почати сприймати оцінку та досвід оповідача як свій досвід. У повісті оповідач зберігає всю безпосередність дитячого сприйняття світу та одночасно дає психологічний аналіз вчинків персонажів[14]. Вона ж зазначає, що І. Франко на сьогодні є однією з найцікавіших постатей українського письменництва за його історію, стиль та культуру есеїстики, прози, психологізму та поетичності, яку пов'язують з основами нового постмодернізму в українській літературі. Творчість Франка тісно пов'язана з проблемами українського суспільства, викликами та надіями. У своїй прозі Франко вміло розкриває свої філософські та багатогранні погляди через призму символізації, яка є властивою для певного етносу[15].

Однак, незважаючи на великі досягнення франкознавців у вивченні прозових творів для дітей, ця проблема вимагає дальшої систематизації й узагальнення, вияснення співвідношення між біографічними елементами і авторським вимислом, ґрунтовнішого аналізу образу дитини в різних вікових групах. Про це пише Л. Каневська, зазначаючи, що, таким чином, через тексти, читач не просто спостерігає за ситуативною складовою твору, проте стежить

---

[14] Мейзерська Т. Проблема психологізму і концепція образу у творчості І. Я. Франка / Т. Мейзерська // Діалог душ. Одеса, 2001. С. 74-75.
[15] Там само. – С. 75.

за духовним зростанням головних героїв Франка. Що цікаво, саме духовна зміна зароджує рух у розповіді: думки та почуття дітей трансформуються, вони дорослішають, тому змінюється і його мрія[16]. А сьогодні актуальною є проблема проблемного підліткового періоду, яку бачимо на сторінках окремих творів І. Франка. І так непросто і підліткам під час війни з московією залишатись дітьми. З огляду на відвертість, з якою подана інформація, особливості мовного оформлення творів Франка в дитячій літературі, мабуть, спочатку могли б здивувати когось із читачів, але такими були реалії і в XIX ст. У дитячій прозі І. Франка, яка відображає внутрішній пошук власного «Я» українського народу, порушуються питання морально-етичних норм поведінки, внутрішнього переконання, емоцій, почуттів, думок. Тому сьогодні є особливо актуальною є проблема проблемного підліткового періоду, яку відображено на сторінках окремих творів І. Франка.

Франко цікавився змолоду психологією дітей, навіть лікарськими чи ж науковими статтями. Протягом 1875–1876 років у студентському часописі «Друг» почала з'являтися за його підписом Джеджалика розвідка «Женщина-мати», в основу якої лягли дослідження німецького лікаря Германа Кленке, автора праць «Вади людського голосу і мови», «Лікування заїкання», «Домашній словник науки про здоров'я», «Ілюстрований список фальсифікацій». І. Франко високо підносив роль жінки-матері, чиїм обов'язком «єсть розвивати природні дарування дитини і провадити тії на властиву дорогу»[17] [т. 53, с. 560]. Він наголошує, що саме «мати дає життя новому чоловікові, вона посвящається ціла його удержанню, його розвиттю як тілесному, так і душевному, вона розбуджає первиї появи його духовного життя, вона пильнує його первих чувств, його волі; через їх належите керовання кладе вона первиї підстави до виобразовання в нім характеру і всказує му дорогу, ведучу го од неї в широкий світ. Вона отвирає му брами

[16] Каневська Л. В. Психологізм прози Івана Франка середини 80-х-90-х років : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.01. / Каневська Л. В. ; НАН України ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. К., 2014. С. 17.

[17] Франко І. Женщина-мати // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. – К. Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 560.

землі і небес, брами земського і морального життя. В матернім вихованні лежить зарід всього того, чим дитя в житті станеться»[18]. Отже, слід підкреслити, що Іван Франко послідовно й дуже вдало використовував у своїй творчості, зокрема і в літературно-критичній діяльності, багатий психологічний інструментарій, який дозволив йому вивчити тогочасні основні аспекти, що діють у теорії літературного психологізму дитячої літератури, як-от: сприйняття спілкування, психологічні аспекти перших етапів життя, аналіз внутрішнього світу героя тощо. Внаслідок цього Франко досить вдало застосував у своїх дитячих оповіданнях поняття художнього опису внутрішнього світу та середовища дитини. І. Франко аналізує вплив матері і школи на розвиток дитини. Він вважає, що мати повинна розбудити дух дитини, а вчитель – розширити й упорядкувати її знання, тобто справу домашнього виховання продовжить школа. «Дім і мати учать любов'ю, – зазначає письменник, – школа – наставленням і карностію»[19]. Він застерігає від того, щоб мати сама вчила свою дитину, бо вона, по-перше, не має «правдивого плану науки», а, по-друге, може «впоїти в дитя власнії блуди і ошибочнії поняття». Навіть якщо жінка володіє методичною наукою і сама вчить інших дітей, то для власної дитини вона буде найгіршою вчителькою: «Безчисленнії обстоятельства, як домашнії занятія і обов'язаності, товарищества, розривки і успосіблення, не дозволяють їй правильно держати научних годин або позбавляють її терпеливости і духового спокою, котрий при науці необходимий»[20]. І. Франко робить висновок, що всяка окрема, одностороння наука є шкідливою для дитини, що вчитель і батьки повинні порозумітися. Чим більше родичі виявляють прихильності до вчителя, поважають його, запрошують до себе, то тим більше і щиріше дитина до нього прив'яжеться.

Особливу позицію в психологізмі набувають художньо-виразні елементи дитячих оповідань автора, які постають з автобіографії І. Франка.

---

[18] Там само. – С. 560–561.
[19] Франко І. Женщина-мати… – С. 565.
[20] Там само. – С. 566.

Уміння письменника впустити нас у внутрішнє життя героїв і розкрити суть сюжету через сфери психології та життєвої філософії є визначальною рисою його творів. В своїй письменницькій практиці, як дитячий автор, Франко, мабуть, чи не найбільше цінив серед дитячої лектури народні казки, відповідно підбираючи і літературно обробляючи їх для своїх наймолодших читачів. Володіючи великим даром митця-художника слова і сильним педагогічним чуттям, знаючи прекрасно життя дітей і школи, невтомний Франко як дитячий письменник вніс неоцінимий вклад у виховання молодого покоління. Він докладав усіх зусиль, що українську дитячу літературу відповідно до вимог часу піднести на вищий рівень ідейно-художнього розвитку. Засуджуючи виховання дітей у дусі покори, в дусі ворожості до всього прогресивного, він виступав за таку освіту, яка б давала дітям широкі знання, прищеплювала їм любов до народу і збуджувала б у них прагнення служити йому, готувала б до боротьби за народні інтереси. Франко гостро критикував прояви легковажності і деспотизму дорослих у відношенні до дітей, підкреслюючи, що діти такі ж самі люди, як і дорослі, що всяке терпіння дитячої душі не тільки таке ж болюче, як і дорослої, але що до того шкідливе для її дальшого розвою, що дітей, їх власну гідність і їхні потреби слід так само поважати, як і старших. Тільки поводячись із ними ласкаво, розумно, щиро, як з рівними собі, можна їх виховати на щирих, чесних, правдолюбних і справді вільних, незалежних людей.

Розмірковуючи над власне дитячою літературою, тобто творами, писаними зумисне для дитячої аудиторії, І. Франко визнавав, що вони характеризуються особливими ознаками, зумовленими специфікою дитячого сприйняття, дохідливістю, цікавістю, веселістю, наявністю вигадки, домислу, емоційністю, здатністю впливати на почуття дітей, їхні переживання, давати відчуття насолоди, напруження, хвилювання.

У своїй творчій практиці Франко старанно популяризував серед дітей народні казки різних народів і віків, відповідно їх обробляючи та ідейно загострюючи. Він вважав, що форма казки з її динамічною фабульністю,

жвавістю викладу найкраще відповідає меті дитячої книги – донести до свідомості юних читачів цікаві відомості про природу і людське суспільство, розкрити скарби народної мудрості, збережені віковим життєвим досвідом трудового люду. В передмові до збірки казок «Коли ще звірі говорили» І. Франко зазначав: «Бажаючи вибрати для наших дітей книжечку щонайкращих казок різних часів і народів, я зупинився поперед усього на тих, де оповідається про самих звірів. Вони найбільше відповідають смакові дітей від 6 до 12 літ, заставляють їх сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи, але не розбуркують молоду фантазію дивоглядними образами заклятих замків, царів, розбійників, драконів та демонів, не тривожать молодого чуття страшними трагічними пригодами та незрозумілими для дітей відносинами обох полів. Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового і морального розвою якнайдовше витали фантазією в тім світі простих характерів і простих відносин, у світі, де все видно ясно і симпатії не потребують ділитися. Відси вони винесуть перші і міцні основи замилування до чесноти, правдомовності, а надто любов до природи і охоту придивлятися близько її творам, прислухатися її таємній мові, чути себе близькими до неї, підглядати, а далі й прослідкувати її великі загадки» [т. 20, с. 74].

Таким чином, особливого значення набувала програма для читання дітей, тому Франко дуже прикладав багато зусиль до цього. В уже згадуваній праці «Женщина-мати» окреме місце займає розділ «Лектура для дітей». Спочатку І. Франко виходить із парадоксальної тези, що «не належить дітей за скоро заставляти читати, а коли уже можуть читати, не належить їм позволяти задовго і зачасто читанням заниматися»[21]. Він вважає, що читання шкодить «тілесному і духовому здоров'ю дітей», які подовгу просиджують у кімнаті й цим приносять шкоду своєму організмові. Письменник ставить вимогу, щоб дитина, якій дають у руки книгу для читання, розуміла те, що читає, щоб читання стало справді «здоровим кормом для духа», а не призвело до пустих

[21] Там само. – С. 569.

думок, до неясних, половинних уявлень і до шкідливої для розвитку дитини утоми мозку і тіла.

У дітей від 4 до 6 років, на думку І. Франка, ще немає «вступних условій до читання». Вони перевертають книжечки, шукають малюнки, читають тільки коротенькі історії, аби швидше закінчити читання. Їх цікавлять неправдоподібні казки і дива, їхня «фантазія отримує хоровите, неприродне направлення». «Природа, чи то правдива, чи в образі, – підкреслює письменник, – єсть єдиною на той час багатою і великою книгою, до котрої мати або отець в потребі можуть лиш дещо об'ясняючого додати»[22].

І тільки, починаючи від семирічного віку, дитина втягується в читання і зв'язує свій духовний розвиток із книжкою. З цього часу посилюється відповідальність з боку вчителя в справі підбору потрібної лектури і контролю за читанням. Найкращою лектурою для дітей Франко вважає малі розповіді із подорожей і історії з народного життя, де все живе і ясне, спосіб вираження короткий, простий і зрозумілий. Як зразок таких початкових творів, потрібних дітям, він називає книгу про Робінзона Крузо, про хатину дядька Тома, «Соколине Око» Купера, повісті Квітки-Основ`яненка й Устияновича, поеми Тараса Шевченка «Гамалія», «Наймичка» і «Максимова криниця». Роль матері зводиться до того, що вона, перш ніж дати книжку дитині до рук, сама повинна перечитати її. Найкраще читати разом із дитиною вголос, пояснюючи при цьому важкі й незрозумілі місця. Застерігає Франко й від книжок еротичного змісту: «Іменно повинна мати на то смотрити, щоби не попадали в руки дитині сочинення, де любов к лицю другого пола єсть причиною ділання або де страсть перемагає обов'язаності»[23].

Відомо, що автобіографічні твори мають велике значення для розвитку таланту молодих письменників. Для Івана Франка твір «У кузні» є напевно найбільш «особистим», тобто оповіданням з власного життя і з спогадами про найріднішого – батька. У ньому автор описує своє дитинство, бачимо

---

[22] Франко І. Женщина-мати… – С. 565.
[23] Там само. – С. 571.

майбутнього письменника, натхненного добротою батька, чесної, розумної, порядної людини, справжнього майстра своєї справи. Діти Франка виросли в розмовах кузні, де він почав розуміти риси своєї майбутньої праці, селян, робітників, де він увібрав у своє серце біль свого народу. «У кузні» розповідає про вплив дитячих вражень на все подальше життя людини, значення родинного вогнища для її розвитку. У цьому оповіданні, як було сказано раніше, Франко постає дитиною, сином коваля. Таким чином, центральною темою повісті є психологія стосунків «батько-син». Основний народ, представлений переважно селянами та ремісниками, такими як ковалі, теслі, бондарі, розглядається через призму історії України та тогочасних національних умов існування. Тут ви також можете стежити за тим, як навколишнє середовище впливає на психіку вашої дитини, на ваші стосунки з родиною. Адже відчуття оточення та навколишнього світу у людини є найгострішим у дитинстві, до психологічних захворювань, комплексів , або проявляються повністю встановлені психологічні типи особистості. Про це добре пише така дослідниця, як А. Швець[24].

Загальновідомо, що дитина може стати людиною лише через спілкування з іншими людьми, і що людина успадковує хороші чи негативні риси оточуючих, які зберігає з собою протягом усього життя і передає своїм нащадкам через виховання. Виявлення автобіографічних елементів у творі є важливим кроком у його дослідженні. Сам Франко так приблизно говорив про повість: «У глибині пам'яті, десь у глибині, горів вогонь: із темряви дитячої душі розгорілася слабка, але могутня лава», - він показав читачам значення спогадів дитинства на власному прикладі. Якщо ми дослідимо психологію цих уривків, то побачимо маленьку дитину з вразливим внутрішнім світом. З цих уривків перед нами постає дитина, внутрішній світ якої переповнений враженнями того вогню у кузні батька, це чи не найяскравіше враження

[24] Швець А. Модель дитячого світу у прозі Івана Франка / Алла Швець // Дивослово. 2005. № 9. С. 53-67.

дитинства. Тут вибудовується лінія взаємовідносин з батьком і через них до праці – ковальського діла, а так до самого місця, де така праця велася – кузні. Батько, кузня, домівка для дитини - образи родинного вогнища, де вона виховується з великою любов'ю та увагою, батько, який дозволяє дитині увійти у свій складний і жорстокий дорослий світ, перебуваючи поруч із собою, контролюючи вплив на несформовану дитячу свідомість тієї дитини.

У результаті психологізм повісті в контексті психологічного підходу розкриває світ стосунків батька і сина, сприйняття дитиною основних життєвих і трудових принципів батька, його основних людських принципів і властивостей. Емоційність яскраво виражених почуттів і сприймань, які є характерними ознаками психологічного типу дитини і вдало вписуються в психологічну картину дитини, розглядається в контексті художніх прийомів, але головне те, що Франко взяв дитиною в свою душу на «далеку мандрівку життя». І ще він не погасає і досі. В оповіданні автор змальовує картини свого раннього дитинства. Це було дитинство майбутнього письменника, який виростав у великій любові батька-ковалі, дуже розумної, чесної, кмітливої людини, справжнього віртуоза ковальського мистецтва. Малий Франко виростав у кузні, де не лише спостерігав за батьківським ремеслом, а слухав розмови селян, ріпників про свої негаразди. Так він із дитинства запізнавався з персонажами своїх майбутніх творів, там цого маленьке серце вже починало боліти в один такт із народним горем.

В оповіданні «У кузні» І. Франко також дуже тепло, з великою любов'ю змальовує образ свого батька, зазначає, що «йшлося до коваля, як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те, що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю, ти мене не знаєш. Батько такси ніякої за роботу не мав, «що людьом, то й мені», а нема готових, то й підожде. Але любив, щоб у кузні було весело, гамірно. При більшій компанії, при веселих розмовах та чарці горілки йому робилось найліпше» [т. 21, с. 161].

У цьому творі І. Франко зобразив себе самого в образі дитини – ковальського сина. Тут зав'язується головний вузол твору а саме ю –

відображається психологія відносин «син – батько». Тут також можна прослідкувати вплив навколишнього світу на психіку дитини, простежити психологічні аспекти взаємовідносин із родиною, з іншими людьми тощо. Як відомо, Адже саме в дитинстві людина найбільш загострено відчуває власне оточення та навколишній світ. У неї ще немає психологічної закомплексованості, непереборних бар'єрів, адже її психологічний тип особистості ще повністю не сформований.

І. Франко завжди пам'ятав тепло батьківської кузні, любов і ласку, він був щиро вдячний своєму батькові за ті мудрі уроки, які засвоїв у дитинстві, за його те виховання, яке зробило з нього «цілого чоловіка». Письменник з гордістю згадував ковальську мужню натуру, що вистояла в роки лихоліття, не зломилася в умовах гіркої панщини і завжди випромінювала з себе душевну теплоту та щедрість. Автор оповідання, передаючи враження малюка, винесені з батькової кузні, ясна річ, узагальнив усе те, чим жив протягом десятиріч. Світ дитини розкривається «У кузні» з винятковою психологічною вірогідністю. Завдяки наповненості твору конкретними реаліями тогочасного селянського побуту читач наших днів вірить зображеному, тим більше, що поряд із малюком в оповіданні постійно відчувається сам автор із його багатим життєвим досвідом, симпатіями, переконаннями. Творча індивідуальність письменника – унікальне й багатоаспектне явище. Сюди входять і біографічні чинники, тобто взаємини з іншими людьми, ставлення до життя загалом, і світосприйняття, і духовну атмосферу, в якій виростав митець, і тогочасні літературні традиції, і безліч інших факторів. Насамперед це індивідуальна особистість письменника з яскраво вираженою естетичною свідомістю, що художньо втілюється в його творах. Як писали М. Гуменний і В. Гуменна, «зрозуміти художній твір – означає глибоко проникнути в особистість автора, характер його світогляду, який є основою всякої єдності, і в тому числі, єдності самобутнього ставлення творця до явищ дійсності»[25].

---

[25] Гуменний М., Гуменна В. До проблеми авторської особистості в дитячих оповіданнях І. Франка // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 3. – С. 62 – 64.

Художній і естетичний досвід Франка-прозаїка цікавий передусім тим, що особистість автора дуже важлива для з'ясування ідейно-тематичних та формотворчих аспектів його оповідань. Звичайно, авторське начало по-різному проявляється в різні епохи і в різних жанрах. І в різних оповіданнях воно функціонує по-різному і в різній мірі. Найбільш наочно проявляється авторське начало в ліричних оповіданнях, для яких притаманна підвищена емоційність, відсутність строгої логічної послідовності у викладі матеріалу.

Цей сімейний пейзаж, ці стосунки з батьком вирізняють аналізований твір. Особливістю створеного в наступному оповіданні «Малий Мирон» реального пейзажу є його безпосередня психологічна функціональність. У своїй праці А. Швець зазначала про роль описів природи у світовідчутті малюка: «Пейзаж як певний аналог дитячого мікрокосму за допомогою надчутливої дитячої перцепції стає своєрідним життєдайним джерелом, біля витоків якого дитина пізнає світ»[26]. В оповіданні «Малий Мирон» увагу акцентовано на моменті дитячого пізнання, властиво, самопізнання п'ятирічної дитини, яка осмислює світ, його явища й себе в ньому. Тому малого Мирона аж ніяк не можна назвати пересічною дитиною, а скоріше «дивною дитиною» (за характеристикою оповідача), великим мрійником і вигадником, задатки якого випереджають його дитячий вік.

У значній частині таких оповідань доля автобіографічного елемента чимала. Ці твори письменник писав протягом майже всієї своєї літературної діяльності, вони позначаються художньою типізацією фактів і явищ, дають нам історію формування дитячої психіки від перших реагувань на навколишній світ до перших учнівських вражень і далі аж до юнацьких років, коли формується громадська свідомість молодої людини. Перевидаючи одну із збірок оповідань для дітей «Малий Мирон і інші оповідання», Іван Франко писав у передмові до неї: «Матеріалом послужили всюди мої особисті спомини, які в оповіданнях «Отець-гуморист» та «Гірчичне зерно» переходять

[26] Швець А. Модель дитячого світу у прозі Івана Франка // Дивослово. – 2005. – № 9. – С. 56.

майже зовсім у мемуари. Та хоча і в інших оповіданнях сього томика автобіографічний елемент виступає досить живо, то все-таки не можна, як се чинив пок[ійний] Ом. Огоновський, приймати їх без застережень, як частини моєї автобіографії, бо в усіх, крім автобіографічного елемента, маються також виразні артистичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення автобіографічного матеріалу» [т. 34, с. 457].

Факти життя І. Франка з дитячого та юнацького віку допомагають глибше зрозуміти реальну чи нереальну художню ситуацію в його оповіданнях, які були, за свідченням великого митця, невід'ємною часткою його біографії. Адже безпосередні враження з дитинства та юнацтва не могли не відбитися в багатьох художніх творах письменника, а особливо в дитячих оповіданнях. У творах про дітей письменник постійно наголошує на важливості навіть найперших, найбільш ранніх дитячих спостережень і вражень для формування почуттів маленького громадянина. Виростаючи в шанованій родині села Нагуєвичів, малий Франко вже в дитячі роки відрізнявся від своїх однолітків особливими рисами своєї вдачі і характеру. Він ріс дуже допитливою і водночас сміливою і незалежною дитиною з добрим, чутливим і вразливим серцем. Ще змалку І. Франко любив і розумів багату і різнобарвну підгірську природу, що оточувала його. Про це письменник згадує в автобіографічних оповіданнях «Малий Мирон», «Микитичів дуб», а особливо «Під оборогом», яке він назвав «правдивим образком із моїх дитячих літ» та інші.

На аналогічному дитячому світосприйнятті вибудовано Франкове оповідання «Під оборогом». Тут життєдайним джерелом для малого Мирона стає ліс, відвідини якого для нього обов'язковий, навіть сакральний ритуал: «Для нього нема більшого щастя, як самотою блукати по лісі – рано, в неділю, коли там нема ані живої душі. Се його церква» [т. 22, с. 35]. Хлопчик має дивовижну здатність душею й тілом відчувати й переживати настрій кожної лісової травинки, наче зливаючись з особливим, тільки йому доступним світом: «Він слухає шуму дубів, тремтить разом із осиковим листочком на

тонкій гілляці, відчуває розкіш кождої квітки, кождої травки, що хилиться під вагою діамантового намиста, то знов любується містичною дрожжю таємного і невідомого, яка проходить його, коли загляне в Глибоку Дебру з її крутими берегами, оброслими густим хащем та високими деревами, і коли зо дна тої дебрі зівне на нього густа пітьма та якийсь таємничий шелест чогось укритого на дні тої пітьми – чи то шелест гадюк, що в'ються по сухому листю, чи шемрання малесенького потічка, що дзюрчить-капотить по дні... Всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, переходять малого Мирона в лісі в часі таких самітних проходів, і вони творять ту дивну принаду, той чар, яким ліс оповиває його душу» [т. 22, с. 35].

Вражає та глибина, з якою письменник художнього розв'язує таку важливу проблему, як гармонія взаємин людини з природою, проблему, яка сьогодні є особливо актуальною. Хлопець радіє від зустрічі зі своїми давніми знайомими – могутніми дубами, похиленою березою, що під час вітру скрипить, плаче, мов дитина. Мирон може годинами сидіти серед густих ялинок і спостерігати, як п'ють з лісового джерельця тонконогі сарни, дикі козли, полохливі зайці. Автор кожним епізодом переконує, що людина повинна змалку відчувати світ природи, вона мусить зрозуміти її життя, щоб співчувати їй і співпереживати разом із нею.

Тонкий психолог, уважний спостерігач, письменник переконливо розкриває світ підлітка. Ось Мирон, назбиравши купку грибів, починає їх чистити, жартівливо розмовляючи з ними: «– А, мій паничику! Вдався ти біленький зверху і знизу! Певно, лише сеї ночі виклюнувся з землі. Та й корінець здоровий! Се гарно. А ви, старенький дідусю! Що то, на зальоти збиралися, що так одну крису свого капелюха вгору задрали! Ой, погана гіллячка! Лягла вам на голову і от якого шрама надавила! А ось і панночка – голубіночка, сивенька і кругленька, мов табакерочка! А слимачка всередині не маєте? Як же би ні? Єсть, єсть! Ну, та ще не ушкодив, ще лише встиг розгоститися» [т. 22, с. 36]. Як бачимо, у цьому незвичайному монолозі

хлопця, зверненому до різних грибів, усе підпорядковане гумористичній тональності.

На думку І. Франка, дитинство завжди було і є найкращою, безхмарною порою в житті людини, особливо коли воно пройшло на лоні чудової природи. Мирон весь у полоні саме такої розкішної природи, вона в його душі, в його серці. Уява підлітка створює фантастичні картини; у лісовому монотонному гулі хлопцеві вчувається голос живої істоти, яка прагне висловити свої жалі й болі. Він вважає, що Радичів ліс стогне від ран, які йому заподіяли люди. «І його фантазія малює йому сцени за сценами важкого, довголітнього конання серед могутньої хвилі лісового життя. Ось вони під одним дубом клали огонь і випалили в його живому тілі велику діру, – адже сей дуб хорує, конає помалу! А скільки беріз покалічили вони, вертячи їх весною за соком? А може, Радичів пригадав собі тепер усіх тих серн, цапів та диких кабанів, яких у ньому вистріляно останньої зими? А може, він плаче за тим смерековим ліском у його середині, що згиб торік від черв'якової пошесті?» [т. 22, с. 36].

Наступний образ в оповіданні «Під оборогом» – відгомін грому з-над Ділу – породжує в душі дитини почуття іншого плану: інтригу й зачудування, навіває новий зоровий образ, також виплеканий унікальною дитячою фантазією. Точкою Миронових спостережень стає оборіг, з якого, наче з оптичного приладу, хлопчині вдається побачити цілу панораму світу, природної стихії. «Перед ним стелився сим разом без порівняння ширший і величніший вид, ніж до полудневого боку. І тут ішли зразу сточисті сади та огороди аж до річки, простягався за річкою рівний, також уже скошений пастівник, та за пастівником легкими хвилями підіймалися все вище й вище орані поля, тяглися різнобарвними смугами півперек обрію, немов велетенські постави різної матерії – жовтої, зеленої, сірої, бурої та блакитної, накладені здоровенною стиртою, якої вершок кінчився далеко-далеко і для ока творив наче підвалину, постамент для колосальної будови – Ділу, що величезною темно-синьою стіною вистрілював, здавалося, зовсім стрімко понад ту шахівницю піль, одностайний, недоступний, високий, аж під саме небо і

довгий так, що сягав від одного краю обрію до другого. Його горішні контури, легко хвилясті, вирізувалися ярко на пречистій небесній блакиті, хоч і він сам висів над усім краєвидом як здоровенний шмат тої самої блакиті, тільки густої, якоїсь важкої темнуватої. Лиш у однім місці, де над лінією тої блакиті, між нею і небом, висіла сіро-зелена латка, гола полонина Хребти-гори, лише там, над тою полониною, стояло те, що так зайняло Миронову увагу» [т. 22, с. 41]. Хлопчику здалося, що він бачить велетенську голову якогось велетня, який подавав іншому страховиську сокиру. Але він тепер не боїться, коли перед ним з`явився той «велетень». Ось якою була його реакція: «Ха, ха, ха ! Ха, ха, ха ! – зареготався Мирон. – Ото ти вибрався! Та куди тобі, навіжений? Сховай свій язичище, сховай!

І справді, велетень немов засоромився і сховав свій червоний язик якось так незамітно, що Мирон не завважив того. Але його увага була вже звернена на щось інше – на велетневі вуха!» [т. 22, с. 42].

Модель дитячого світу, його пошуки себе у дорослому житті чудово проаналізувала сучасна дослідниця дитячого світобачення, франкознавиця Алла Швець, яка показує у своїх наукових текстах майстерність Франка-прозаїка. Зокрема, вона дослідила й оповідання «Під оборогом», в якому, на її думку, Франко особливо психологічно переконливо виявив себе майстром слова[27].

Внутрішній світ Мирона увиразнює градація настрою дитини – від інтригуючої цікавості, удаваної сцени жартівливих передразнень та загравань з чудернацькою істотою до майже стану жаху перед велетенською головою. «В ті й хвилі велетенська голова немов справді оживилася. Вона незграбним і дуже комічним рухом перехилилася на один бік, потім на другий, її шия почала видовжуватися та понижче неї показалися величезні плечі, мов колосальна стіна, що заняла чверть усього Ділу, і ті плечі почали висуватися далі, далі над лінією Ділу, а голова, розростаючись все більше, раз у раз немов хиталася,

[27] Швець А. Образно-поетичний світ оповідання І. Франка "Під оборогом" / Алла Швець // Укр. мова й літ. в шк., гімназіях, ліцеях, колегіумах. 2016. № 1. С. 150-153.

немов напухала і кривилася то в один бік, то в другий» [т. 22, с. 42–43].

І. Франко майстерно, з великою достовірністю передає атмосферу страху, почуття малого хлопця перед незвичайним явищем: «Мирон увесь тремтів. Він тер долонями своє розпалене чоло, немов силкувався зміркувати, що тут діється і до чого воно йдеться» [т. 22, с. 44]. Психічна природа страху у малого Мирона теж специфічна, це не типовий страх безпорадної дитини, яка, опинившись на самоті зі страшною грозовою стихією, чекає від когось порятунку. Цей страх навіяний дитячим прозрінням, – перебуваючи у своєму уявному світі, Мирон водночас відчуває духовну спорідненість зі світом реальним – родиною, громадою. Схильний до усамітнення хлопець більше, ніж його ровесники, задумується над життям дорослих, над важкою працею батьків, сусідів, усіх селян, над їхньою залежністю від стихійних сил природи. Саме він, відчувши у зловісній хмарі, що викочувалася з-за вершин гір, загрозу селянським нивам, мужньо виступає проти стихії. Малий Мирон розуміє, що під зливою і градом загине праця багатьох людей, буде знищена вся та краса, яка тільки-но так його чарувала. Письменник тонко пояснює стан душевний хлопця: «Мирон чує, що ще хвилина, ще один удар грому – і шлюза відімкнеться, і бухне фатальна градова злива, і застогне земля, і все живе в ній повалиться додолу, і вся краса й радощі на ній упадуть в болото, мов ранені птахи, – і його дитяче серце зупиняється, в голові шумить, у очах бігають огняні іскри, і він, сам себе не тямлячи, в якімось припадку екзальтації, істерії, божевілля, простягає обі руки поза острішок оборогу й щосили кричить:

– Не смій ! Не смій ! Тут тобі не місце» [т. 22, с. 46–47].

Дитина вступає в імітований двобій із велетнем. Для Мирона ця боротьба справжня, від неї залежить доля всього річного врожаю. І він перемагає. Важка грозова хмара відступила, і буревій пронісся лише над лісом, не зачепивши селянські угіддя. Як багато означає для малого переможця оте тріумфальне дитяче: «Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! А видиш! А видиш! Я дужчий від тебе! Ти таки послухав мене! Мусив послухати! Мусив піти туди, куди я велів! Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!» [т. 22, с. 48].

Іван Франко вміло створює ту непомітну межу, яка розділяє реальну дійсність і художню вигадку, реальне і уявне. Сам письменник вважав оповідання «Під оборогом» одним з найхарактерніших з-поміж творів, позначених рисами автобіографізму.

Отже, у своїх творах про дітей І. Франко постійно підкреслює важливе найперших, найбільш ранніх спостереженнях і враженнях, які є важливими для формування різноманітних почуттів у дитини як особистості, становлення її характеру від перших кроків до початку самостійного життя. Тому, вважав письменник, дорослим варто підтримувати й розвивати власний шлях мислення дитини, а не заперечувати або дивуватися її іноді химерним і незвичним міркуванням.

Автобіографічна проза І.Франка залишається і на сьогодні художньою школою для дитячих авторів. Обстоюючи високу ідейність, принципи наукового реалізму і народності літератури, засади національного виховання, письменник вимагав, щоб художня творчість для дітей була правдивою аж до найдрібніших деталей, щоб література для дітей розширювала обрії юних, облагороджувала їхні почуття. Цими настановами митець завжди керувався у своїй художній практиці, намагався втілювати їх у кожному творі, адресованому дітям.

РОЗДІЛ ІІІ. ШКОЛЯРІ І ВЧИТЕЛІ У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА «ПРО ДІТЕЙ» І «ДЛЯ ДІТЕЙ» («ГРИЦЕВА ШКІЛЬНА НАУКА», «ОЛОВЕЦЬ», «ОТЕЦЬ-ГУМОРИСТ», «SCHÖNSCHREIBEN», «БОРИС ГРАБ» ТА ІН.)

Сучасний дослідник зазначає: «Конечна, архіважлива необхідність мати національну школу спонукала Франка із самого початку творчого шляху «малювати» образ учителя, звертаючись до постатей своїх шкільних, гімназійних та університетських наставників, жорстко критикувати недолугість, непрофесійність, авторитаризм, а також банальну людську жорстокість, що її чимало бачив за час свого навчання, системні вади тогочасної освіти галицьких українців. Провідною ця тематика є в оповіданнях «Малий Мирон», «Оловець», «Грицева шкільна наука», «Мій злочин», «Отець-гуморист», «Schönschreiben», «Борис Граб», автобіографічному нарисі «Гірчичне зерно», романі «Не спитавши броду», драмі «Учитель», спогадах «Емерик Турчинський»; дотичною – у новелі «Вільгельм Телль», оповіданнях «Дріада», «Батьківщина», «Моя стріча з Олексою», «Хома з серцем і Хома без серця», «Чиста раса», есе-фейлетоні «Наша публіка», сатиричних автобіографічних оповіданнях «Сморгонська академія», «Молода Русь» та ін. Освітній проблематиці присвячено майже сто сорок статей, оглядів, рецензій, відгуків, що засвідчує постійне зацікавлення й увагу Франка до тодішньої педагогіки та, передусім, навчання української літератури»[28]. Саме потреба мати національну українську школу спонукала Франка жорстко критикувати австрійську школу, де він навчався, бо він хотів покращення умов навчання, нових форм і методів навчання, – переконливо і по-сучасному доводить франкознавець, але критика Франка була конструктивною. В австро-угорській імперії для українців хоч невелика частина навчального процесу, але провадилась українською мовою, натомість в російській імперії українська

[28] Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 128.

мова і культура всіляко переслідувалась, провадились репресії і заборони. Саме так треба сприймати Франкову позицію.

1883 року в оповіданні «Грицева шкільна наука» Франко критикує австрійську систему шкільництва за її заскорузлість і консерватизм, що проявлялося у дуже примітивній формі навчання, коли вчителі у великих перевантажених класах не могли розгледіти таланти і здібності дітей. Автор створив психологічний портрет маленької дитини, головною проблемою якої є неможливість отримати добру освіту через матеріальне становище сім'ї. До таких дітей ставились деякі учителі упереджено, насміхались з них. Франко і сам це пережив, тому гіперболізує у художньому твору такий тип «навчання», критикує освітню систему Галичини в період іноземного панування. У оповіданні перед нами постає хлопчик Гриць, якого батько відправляє до школи вчитися з надією, що він виб'ється у люди. Як зображує письменник навчання, то Гриць мало що зрозумів, бо все було ускладнено і з насмішками. Малому Грицеві з оповідання «Грицева шкільна наука» через байдуже ставлення вчителя саме навчання здається дуже складною, а тому й непотрібною марудною, нецікавою справою. Проте страждає в такій ситуації не тільки він один, а й вісімнадцять дітей із тридцяти, що навчалися в класі. Проте вони з великою радістю біжать на пасовище, де відчувають себе вільними, безпосередніми, де вповні розкриваються, як особистості, спостерігаючи щедре багатство рідної природи. Автор не робить готових, поспішних висновків, проте дає змогу нам зрозуміти, що кожна дитина розкриває свої здібності в природному середовищі, де виявляє своєрідне мислення. Розмірковуючи над власне дитячою літературою, тобто творами, писаними зумисне для дитячої аудиторії, І. Франко визнавав, що вони характеризуються особливими ознаками, зумовленими специфікою дитячого сприйняття, дохідливістю, цікавістю, веселістю, наявністю вигадки, домислу, емоційністю, здатністю впливати на почуття дітей, їхні переживання, давати відчуття насолоди, напруження, хвилювання.

Натомість, такі учні, як Гриць, мало чого могли навчилися. Їм бракує навіть найфундаментальнішого розуміння; вони не можуть точно читати, вимовляти або поєднувати букви в слова. Вчитель не дбає про учнів, які прийшли в школу, не осягають шкільної науки і не хоче навчити учнів розуміти. Учитель замість привітного звертання зустрічає нового школяра лайками і погрозами. Якщо в наші дні першокласники заздалегідь готуються до першого вересня, не можуть дочекатися того святкового для них дня, то Грицеві зовсім байдужою є школа, що автор особливо підкреслює трикратним «ба». Сучасний учень приходить до школи підготовленим, а Гриць нічого не вмів, і навіть після року навчання «букви якось мішалися перед його очима, і він ніколи не міг спізнати їх з лиця, котре *ш*, а котре *т*, котре «люде», а котре «мисліте». Про читання вже й ніщо говорити» [т. 16, с. 181]. Дуже дитячою є мова Гриця, він не вимовляє багатьох звуків. Наприклад: «Ні, не хоцу. А сцо то таке?», «Насцо то микаєс?» або «Тазе вмів»[т. 16, с. 178–181]. Сьогодні на допомогу учням приходить логопед, таких занедбаних дітей, як Гриць, у школі майже немає.

Учитель, замість того, щоб чогось навчити Гриця, так покрутив його за вухо, що хлопець «довгий час не тільки не міг уважати, але й зовсім ó-світі не тямив» [т. 16, с. 180]. Отже, І. Франко з великою любов'ю і одночасно з сумом розповідає про маленького Гриця, який хотів учитися, але нічого доброго не зміг винести з цього першого в його житті уроку, а такими, як дізнаємося з оповідання, були усі наступні уроки.

«Професор» був жорстокою і неохайною людиною. Він так вчив бідолашних дітей, що більшість із них нічого не розуміла. Ось як описує автор таку ситуацію в оповіданні: «Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпки; хлопці час від часу кричали щось, як професор показав яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів» [т. 16, с. 180]. Оті неозначені займенники «щось», «якісь» свідчать про те, що дитина нічого не розуміла на уроці. Нещастя Гриця полягало в тому, що він прийшов до школи пізніше за інших

дітей, оскільки змушений був пасти гусей. Учні вже були підготовлені до опанування грамоти, а Гриць, по суті, розпочинав із нуля. Проте «професор» не переймався тим, що учень прийшов до школи вперше і не розумів шкільної премудрості.

З точки зору Гриця хлопці були дуже смішними. Вони сиділи навколо нього в класі на уроці: «Один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у вухо, третій працював довгий час дуже пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки; вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зо всеї сили» [т. 16, с. 180].

У наведеному уривку подається об'єктивна характеристика поведінки школярів, яких учитель не спромігся зацікавити навчання. Вони захоплено бавляться а Гриць, спостерігаючи їхні ігри, забуває все на світі. Не розуміючи справжніх причин неуважності школярів, учитель кричить, вдається до тілесних покарань. Гриць через таке «навчання» з щоденними різками, позаушниками, штурханцями, «пацами» та «попідволосниками» «вихуд та поблід і ходив увесь час, мов сновида». За рік перебування в школі він нічого не засвоїв, окрім «а-ба-ба-га-ла-ма-га». Не засвоїв тому, що не мав здібностей, нахилу до навчання, а внаслідок бездарності вчителя та застосованої ним безглуздої методики. Так і опинився Гриць серед вісімнадцятьох «туманів вісімнадцятих» у класі.

Тобто, героєм виступає непідготовлений до навчання семилітній хлопчик, якого несподівано забрали від гусей, обмили, причепурили і відправили до школи. «Гуси зовсім нічого не знали про се. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про сей намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав трохи, почухався, взяв прут і, підскакуючи, погнав гуси з обори на пасовисько» [т. 16, с. 177]. Батьки Гриця за останні гроші купили йому одяг і взуття, щоб йому усміхалася краща доля, коли буде вчитися: «…і коли потім батько взяв його з собою і, не кажучи ні слова, попровадив

трепечучого вниз вигоном, і коли гуси побачили свойого недавнього поводатора зовсім у зміненім виді, у нових чобітках, у новім повстянім капелюшку і червоним ременем підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний окрику зачудування. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягненою головою, немов хотів йому добре придивитися…» [т. 16, с. 177].

Спочатку хлопець зрадів своєму новому становищу. Коли грива гуска здивовано також простягнула до нього свою голову, мовби запитуючи «де-де-де-де?», то Гриць сказав їй гордо «Дулна гуска», подумавши: «Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питанє» [т. 16, с. 178].

Незважаючи на малопривабливі риси, якими був наділений Гриць: бідний, затурканий, забитий, приголомшений, засоромлений, його не можна вважати насправді «туманом вісімнадцятим», адже він не був винен у тому, що його навчав учитель-неук. Словесне знущання над учнями, тілесні покарання, агресивні погляди і крики принижували гідність дітей, гальмували їхні розумові процеси, морально знищували їх. Такі дії роблять дітей тільки гіршими.

Шкільний «професор» вважав себе найрозумнішим і найосвіченішим на селі паном, мав високий гонор, не знався із простими селянами, у розмові з ними кожного разу проявляв свою зверхність. Він не вмів і не намагався зацікавити учнів навчанням, нічого не пояснював новим учням, таким, як Гриць. Тому справжньою причиною неуспішності цих дітей було невміння і не бажання «професора» навчити їх. І таких вчителів, які калічили дитячі душі, викликали в учнів відразу до навчання, було немало.

Врешті батько пожалів бідолашного сина і забрав його зі школи. Гриць знову став гусячим пастухом. І яким же було його здивування, коли почув від гусака дзвінке, металічне «а баба галамага» – саме те, що цілий рік він безуспішно вивчав у школі: «Гриць був зламаний, засоромлений! Гусак в одній хвилі переймив і повторив ту мудрість, що коштувала йому рік науки!» [т. 16, с. 180].

Ще за життя Івана Франка його казки й оповідання про дітей увійшли до шкільних хрестоматій, читанок, різноманітних збірників. До цього були усі підстави. Як писав А. Кримський у рецензії на поему «Лис Микита», «за що д[октор] Франко не візьметься, все в нього виходить до ладу, на всьому лежить печать великого талану. От і на полі дитячої літератури все найкраще, що надруковано нашою мовою, дав нам Франко»[29]. Таким «найкращим» було багато творів Франка для дітей, зокрема наступне оповідання. І. Франко в кожному образі затурканої селянської дитини знаходив позитивні риси характеру і звинувачував несприятливі соціальні умови, які були причиною дитячого лиха. Таким є тихий лагідний хлопчик Степан з оповідання «Оловець». У ролі оповідача виступає сам автор. У центрі сюжету – олівець, який загубив учень Степан, а знайшов його оповідач, теж учень. Це оповідання викликає особливий інтерес тим, що в ньому Франко майстерно розкрив психологічний образ школяра – мимовільного винуватця тієї драми, яка розгорнулася в класі. Письменник за допомогою кількох реалістичних деталей переконливо показав, як незвичайна знахідка в снігу біля школи полонила уяву малого учня: «В такім виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвір`ї ясеницької школи саме коло стежки, котру протоптали зрана школярі. Се був погідний, чудовий поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали малесенькі платочки снігу, зовсім прозірчасті, видні тільки по діамантовім блиску, коли в них заломався сонячний промінь. Олівець не застряг у замерзлім іскристім снігу, а лежав зовсім наверха. Його жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви «Mittel» виднілися здалека. Певно котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, загострений носик до стін школи, немов силувався вказати кождому прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, аби його виняти з тої хоть гарної, але дуже холодної постелі і занести там до школи, відки широко по селу розлягався гармидер хлопців, що дожидали пана професора» [т. 15, с. 72].

[29] Кримський А. Твори: В 5 т. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 2. – С. 493.

Хлопець, від імені якого ведеться оповідь, відгонить будь-яку думку про те, щоб віддати таку прекрасну, дорогоцінну для нього річ. «Я був бідний сільський хлопець, – пояснює він свій вчинок, – і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусив писати тим проклятущим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало і порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз – я знайшов оловець! Та й ще який гарний! Правда, я бачив його лише мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шусьнув його до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало його з моєї руки» [т. 15, с. 73]. Хлопцеві й на думку не спало, що олівець міг загубити такий же, як він, учень. Він був певний, що його загубив або якийсь пан, що приїздив до вчителя, або крамар: «… мені й через голову не перейшло, аби котрий школяр міг був його згубити, – чуєте, – ані через голову мені не перейшло. Де, де, де! Котрий тут у нас школяр губить олівці! То мусив бог зна якийсь незнайомий пан приїздити до професора, ну, певно, то він якимось дивним способом загубив той оловець. А може „то був жид-гендляр, котрому професор торік продав корову; може бути, що сей оловець лежав тут іще відторік і ніхто його, бідного, не видів» [т. 15, с. 73].

Психологічне напруження у творі весь час наростає. Хоч спочатку ніхто з школярів і не запитував про олівця: «В класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші, ходили по класу, билися, тручалися поміж лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак швидко намоченою шматою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. Се мене дуже врадувало, і я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце» [т. 15, с. 74]. Однак герой оповідання весь пройнятий якоюсь тривогою: «Виймаючи книжку, потрібну для слідуючої години, я почув у торбі брязк олівця о шкіру і весь затремтів – не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги» [т. 15, с. 74].

Це напружене очікування запитань про пропажу, думка про можливу розмову між учнями про олівець невпізнанно змінюють хлопця: «Я сиджу,

оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця» [т. 15, с. 74]. Збудження учня досягає найвищого ступеня на уроці, коли почув – а цього він давно вже чекав – якісь тривожні, уривчасті голоси за однією з парт: «Перед рахунковою годиною почув я в остатній лавці якісь тривожні, уривані питання і відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що се таке. Та все-таки мене щось тьокнуло, якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло» [т. 15, с. 74]. Олівець – цей «півчетверта цаля задовгий кусник» – своєрідна символічна деталь оповідання, що випробовує сумління дитини, переповнює всі його відчуття, заслоняє інші бажання.

Болісні переживання розривають серце школяра, коли вчитель став катувати одного з його товаришів – Степана Леськіва. На уроці арифметики вчитель побачив, що Степан не пише цифр, і, дізнавшись, що учень загубив олівець, почав немилосердно бити його. Хлопчик-оповідач порівнює себе з нещасним Степаном, якого покарали через нього. Він переживає й імітує всі чужі страждання: «Перша думка, яка мигом шибнула мені через голову, була – встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів оловець у мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло мов залізними кліщами. Крик Степанів прошибав мені груди. Холодний піт обілляв мене цілого; я виразно чув біль, острий біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілий клас» [т. 15, с. 79]. Катуючи дитину, вчитель ще більше розпалювався, а кожний свист різки «здавлював тридцять дитинячих сердець у класі, витискав новий крик болю і розпуки з груді Степана» [т. 15, с. 79–80].

І. Франко зумів дуже цікаво відтворити дитяче сприйняття. Він передає психологію учня, якого несправедливо покарали, шляхом внутрішніх переживань іншого школяра. Той гостро відчуває свою провину і глибоко

переживає через цей випадок. Так автор зображує процес народження дитячої самосвідомості. Чутлива натура хлопчика болісно відгукується на кожну подію, яка тим чи іншим чином стосується знайденого олівця: «Я боявся і стидався чогось так страшно, що рад би був у тій хвилі запастися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убійстві чує таку ваготу на серці, яку я чув тоді» [т. 15, с. 81]. Таке психологічне саморозкриття малого героя ще раз свідчить про те, що письменник справедливо вважав, що почуття провини у дітей розвинене сильніше, ніж у дорослих, що діти спроможні більше відчувати власні гріхи і щиріше каятися.

Скований страхом, оповідач не міг признатися, що олівець знайшов він, і бідному Степанові довелося витримати кару ще й від батька, оскільки родина хлопчика була також бідною і змоги купити інший олівець не мала: «Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка, у котрого я жив, тож і оба ми, хлопці, товаришували раз у раз із собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий огонь та всілякі інші нещастя зруйнували його господарство» [т. 15, с. 75]. Після вчителевих і батькових побоїв Степан захворів, і його довго не було в школі. Хлопчик-оповідач дуже переживав цю історію, боявся зустрітися з товаришем, який тепер ввижався йому в неспокійних снах. Проте Степан зрозумів свого друга і, коли одужав, не дорікнув йому за олівець: «Степан тепер був уже здоров і веселий по-давньому, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про оловець ані споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його оловець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. Досить того, що ніколи потім про оловець між нами не було бесіди» [т. 15, с. 84].

Історія з олівцем має чітку автобіографічну основу. Зокрема, Іван Яцуляк, товариш з Франкових дитячих літ у своїх спогадах запевняв, що то він вкрав того злощасного олівця в малого Франка: «Франкові вуйко купив олівець, який мені дуже сподобався, то я вкрав у нього той олівець, і він за ним дуже плакав. Учитель питав Франка, чого він плаче, а Франко сказав, що в нього хтось украв олівець. Стефанові Сеньковому учитель за це дав у шкіру.

Мені зробилося дуже жаль його. Я зараз віддав Франкові цей олівець, за що мене дуже Франко полюбив»[30]. Інший товариш Франка Михайло Кобилецький про історію з олівцем розповідав майже так, як описав її письменник в оповіданні: «По смерті дяка вчителя Андрусевича учив нас дяк вчитель Ярема, у якого скористали ми дещо більше. Цей дяк-вчитель жив у незгоді зі своїм сусідом С[еньковим] і раз побив його синка Степана за те, що не мав олівця, бо… загубив. Як вийшли ми зі школи, сказав мені Ясьо, що він знайшов цей олівець у снігу і дуже йому жаль, що дяк-вчитель так побив Степана. Тоді урадили ми оба, і цей олівець підкинули під хату Степана»[31].

Таким чином, описуючи конкретний випадок з олівцем, І. Франко в той же час розкривав важкі умови життя – для бідної дитини звичайний олівець був розкішшю, але напевно автор гіперболізує проблеми тогочасного життя, щоб більше вразити читачів, викликати співчуття, вирішити проблеми фізичних покарань у школі, які до речі вже були заборонені на час навчання Франка у школі. Сучасний літературознавець про це пише так: «Більшість сучасників І. Франка і пізніших дослідників його прози про школу традиційно вважали і вважають її автобіографічною. А тим часом сам белетрист на зламі століть ще більш активно заперечував буквалізацію та однобічне сприйняття його творчості. Отож, радше можна говорити про суб’єктивну сукупність художніх висловлювань-реалізацій педагогічної проблематики у літературних Франкових текстах, про авторський дискурс у конкретних часових, історичних, суспільних і культурних умовах щодо певної проблематики, ніж бачити його твори як «правдивий документ доби», визнавати їхню інформативну достовірність. У рецепції «Бориса Граба» співіснують тенденції відчитування власне життєпису письменника, історії тексту та кола проблем, тем, топосів, порушених у творі, а також цілісної культурної візії, яку часто вважають важливішою від виключно літературного аспекту. Є підстави вважати Франкові твори про школу, зокрема оповідання «Борис Граб», виявом

[30] Яцуляк І. Спомин з дитинних літ Франка // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 42.
[31] Кобилецький М. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – К.: Дніпро, 1981. – С. 29.

незалежного творчого мислення, художнього аналізу проблем тогочасних освітянських інституцій, а не фактографічним фіксуванням реального життя, як часто трактують Франкову спадщину»[32].

В оповіданні «Schönschreiben» І. Франко змалював так звану Дрогобицьку нормальну школу отців-василіан. У ній всі предмети в ній викладали монахи, тільки красне писання («schönschreiben») у другому класі, де навчалося 85 учнів, вів світський учитель Валько, колишній економ. «Се був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами і рудою гішпанською борідкою. Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими, на боки повідгинаними ушима надавали йому вираз тупої упертості й м`ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відти якось злобно та неприязно» [т. 15, с. 86].

Цей опис дуже добре характеризує цього так званого «педагога». Тому уроки красного писання були для учнів дуже страшними. Як тільки Валько заходив у клас, дітей наче починала бити пропасниця. Малий Мирон, герой цього оповідання «здивувався, чому се нараз так тихо стало, але про причину не смів допитуватися нікого зі своїх сусідів – він же з ними досі дуже мало знайомий. Та й, зрештою, його се й небагато обходило. Серед тої, для інших страшної й тривожної, тиші він тим вигідніше віддався найлютішому заняттю – думкам про свою рідну сторону» [т. 15, с. 86].

Цей «наставник не мав навіть елементарної педагогічної освіти. Тому його вчителювання перетворювалося у суцільне знущання і побиття беззахисних дітей. Поруч із пером і крейдою завжди лежало знаряддя кари – покарання. Навчальний процес у Валька зводився до написання на дошці якихось незрозумілих слів, а вся увага вчителя була зосереджена на вишукуванні потенційних жертв: «Зразу писав тільки букви, малі й великі, самоголосні й суголосні, без ніякого впрочім, значіння. Але далі-далі дійшов і

[32] Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 88.

до слів, а в кінці й до цілих речень, як, наприклад: «Бог сотворив світ», «Чоловік має дві руки», «Земля мати наша». Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знання красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Валько положив крейду, відступився, зирнув ще раз з уподобою на записану таблицю і відтак, обернувшись до трепечучого класу, крикнув грізно:

– Писати!

Його наукова діяльність в тій хвилі щасливо скінчилася, – тепер починалася його економська діяльність. Щоб показати се наглядно, він сильно стріпнув пальцями, аби стрясти з них учений крейдяний порох, і замість нього взяв у руки тростину. І немов орел слідить згори за добичею, так і він, озираючись по класу, зійшов із підвищеного градуса і почав свій обхід» [т. 15, с. 86].

Проте, як і будь-який тиран, цей колишній економ виявився боягузом. Сильно побивши одного малого Мирона через те, що той невміло тримав пальцями перо, він спочатку дуже налякався, проте коли дізнався про його хлопське походження, заспокоївся: «Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхатися сюди! – проворкотів Валько. У нього відлягло від серця. Він зачав був трохи побоюватися свого вчинку, але хлопський син, – значиться, можна його бити і зобиджати, як хочеш, ніхто за хлопським сином не впімнеться.

Валько не помилився в своїй рахубі. Ніхто не впімнувся за хлопським сином. Нелюдський поступок учителя-економа уйшов йому гладко, так, як і многі його нелюдські поступки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі против усякого неволення та тиранства» [т. 15, с. 91].

Про психологічні мотиви самого письменника, який через десятиліття планує відтворити у художньому творі спогади свого дитинства, свого навчання, написав В. Микитюк: «Отож, за власним Франковим визначенням найбільше «автобіографічного елементу» є в оповіданнях «Отець-гуморист»

та «Гірчичне зерно», які «переходять майже зовсім в мемуари», але ототожнення як і цих творів, так і особливо решти текстів із перипетіями свого життя письменник заперечував, адже в основі їхній «виразні артистичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення...» Врешті, глибока психічна травма (майже сорок років душу Франка мучить «співучасть» мимоволі у злочині фізичного і морального катування його однокласника!), обов'язок і спокута за «вторування» сміхові учителя-садиста вилились у твір-спогад, у твір-катарсис. Промовистими є сумніви автора «Отця-гумориста» (1903 р.): «Можливо, що я прибільшую трохи, тобто, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерті того хлопчини його постать виросла понад свій дійсний розмір. Сконтролювати сього не можу; спомини – се справді Dichtung und Wahrheit (поезія і дійсність). Чим більше і щиріше мемуарист силкується перенести вповні, з усіма фарбами і тонами, той образ давно минулих подій, який лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу»[33] Тобто, Франко сам визнає, що через роки він може гіперболізувати трохи події, перебільшувати і погане, і приємне із шкільних літ, але психологічні пошуки і мотивації письменника безумовно відбилися у його дитячій прозі.

Як згадує шкільний товариш Івана Франка Михайло Кобилецький, випадок, який описав письменник в оповіданні «Schönschreiben», справді мав місце і трапився з самим Франком. У василіанській школі вчив їх тоді краснопису раз на тиждень економ з села Грушева Мелько. Як справжній економ, він безжально бив учнів. Одного разу, згадує М. Кобилецький, «з'явився барчистий, кремезний мужчина з палицею, яку поклав на стіл. Взяв у руку приготовану крейду і почав писати на таблиці красним письмом різні викрутаси. Списавши цілу таблицю, крикнув: «Пісаць!» Ми схопили пера, схилили голови і пишемо. Один Франко не писав, а придивлявся до цих викрутасів, що спостеріг Мелько і, мов яструб, прибіг до Франка з криком: «А

[33] Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 133.

чему ти, мудю, не пішеш?» І почав його бити по голові рукою так сильно, що Франко зімлів і упав під лавку. Кров залила йому голову. Мелько, збентежений, крикнув: «Води!» Хлопці розбіглися за водою і упритомнили Франка. Мелько по хвилі запитав Франка: «А ти сконд і чий?» Франко відповів, що з Нагуєвичів, син селянина. На це Мелько фукнув: «Поцо ту хамув до школи пхаць?»[34].

Антигуманне, нелюдське ставлення до слабших від себе може привести лише до того, що жорстокість породить жорстокість. В оповіданні «Schönschreiben» автор описує бідолашного Йонаса Туртельтауба, який писав «по старинній привичці свого роду « – «узагудзь», справа наліво. Валько витягнув переляканого жидка на середину класу. І тут ми бачимо замість співчутливих облич його товаришів усмішки, чуємо їхній сміх, регіт, глузування. Автор робить висновок, що «така вже сила тиранського притиску, що досить тиранові всміхнутися, а всі, що стоять під його гнітом, будуть реготатися без огляду на те, що регочуться власне самі над своєю недолею» [т. 15, с. 88].

У наступній сцені І. Франко психологічно достовірно зображує, як учитель карав учнів за допомогою їхніх же товаришів і як змінилася атмосфера в класі: «Жидок почав писати своїм звичаєм, узагудзь. Наново зареготався клас, всміхнувся Валько, але зараз же завóрсилося його лице, він обернувся до остатньої лавки, де сиділи самі найбільші і найдужчі хлопці, і крикнув:

– Ану, дайте-но йому!

Жидок затремтів цілим тілом і залебонів щось, але швидко прискочили до нього два товариші-посіпаки і повели на градус. Тихо стало в класі. Замість сміху блідість виступила на всіх лицях, – тільки болючий вереск Йоки лунав посеред мурованих стін василіанського монастиря» [т. 15, с. 89].

Наскільки свіжими й болючими були спогади письменника про свої роки навчання в Дрогобицькій школі, свідчить також оповідання «Отець-гуморист». Правда, сам І. Франко на схилі літ зовсім інакше оцінює своє

[34] Кобилецький М. Спомини про Івана Франка… – С. 30.

навчання у школі отців-василіан. Так, у «Причинках до автобіографії» (1912), спростовуючи неправдиві факти в передмові Г. Войташевського до російськомовного видання своїх творів «К свету»! На промыслах», він зазначав, що коли б автор «задав собі труду перед писанням свого нарису запитати мене про враження моїх шкільних літ, то був би дізнався, що ті літа, поминаючи деякі неприємні епізоди, все-таки були радісними літами моєї молодості, що між моїми вчителями з василіанської школи я з приємністю можу згадати імена молодого монаха Крушельницького, що вчив на у II кл[асі], от[ця] кат[ехита] Красицького, от[ця] ігумена Барусевича і пізнішого ігумена от[ця] Немиловича, талановитого проповідника, а також старенького вчителя т[ак] зв[аної] «штуби», то є I класи, русина Чернигевича, одинокого світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті і який для непослушних та галасливих дітей у своїй класі не мав тяжчої кари, як поколоти їх по чолі своєю неголеною бородою» [т. 39, с. 38]. Такі ж самі закиди І. Франко зробив на адресу М. Возняка, С. Єфремова, І. Ющишина, які у своїх працях намагалися вивести біографію його дитячих літ на основі оповідань про дітей і школу зі збірки «Малий Мирон і інші оповідання» (1903). У статті «В інтересі правди» письменник писав: «Щоправда, бували в мене в перших днях шкільного життя прикрості з товаришами, але ті прикрості були хвилеві та скороминущі і швидко перейшли в приємне товариське співжиття. Так само про вчителів-василіан, під котрими я проходив ті три роки нормальної школи, з виїмком о. Телесницького, що мав пасію до биття дітей, не можу сказати нічого злого, а навпаки, [про] таких вчителів, як клірика Крушельницького, що був господарем класи в другій класі, о. ректора Барусевича, що вчив німецького в третій класі, катехиту о. Красіцького, родовитого поляка, та о. Немиловича, пізнішого ігумена, що був у нас господарем у четвертій класі, згадую, як про світлих, гуманних та симпатичних людей, що вміли впоїти дітям не страх, а замилування до науки та до чесного, трудящого життя» [т. 39, с. 229–230].

Ці слова І. Франка слід пам’ятати, коли аналізувати його твори шкільні

роки письменника. Характеристику дитячих літ письменника, яку дав С. Єфремов і яку І. Юрчишин назвав «незвичайно майстерною», сам І. Франко назвав «наскрізь неправдивою». Він писав: «Вона, навпаки, наскрізь неправдива, бо основана не на моїх власних споминах, про які в мене не допитував д. Єфремов, але на ніби автобіографічних оповіданнях про малого Мирона, в яких справді міститься дещо автобіографічне, але далеко більше чисто літературного» [т. 39, с. 229].

В оповіданні «Отець-гуморист» І. Франко зобразив класного наставника третього класу, а заодно і вчителя польської, української та німецької мов, арифметики і співу в Дрогобицькій василіанській нормальній школі отця Софрона Телесницького, який набув славу «гумориста». Про нього говорили як про веселу й дотепну людину, з якою в товаристві було завжди легко і радісно. Тому після канікул діти з нетерпінням чекали нового вчителя, але вже перше знайомство з ним, його вигляд і поведінка не віщували їм нічого доброго. Як тільки він появився в класі, діти закаменіли. Це була «висока, худа, дошкувата фігура з широким, видовженим якось наперед, мов конячим, лицем, чорна, мов щітка, наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного, твердого волосся» [т. 21, с. 288]. Перше, що злетіло з вуст учителя, був грізний оклик: «Ну!» Сам його вигляд не міг не викликати сміх. До того ж з-під розгорнутої поли його ряси виднілися чорні брудні штани, і діти голосно засміялися. Дитячий сміх розлютив отця Телесницького. Обличчя в нього почервоніло: «Хто вам позволив сміятися? – допитувався він, остро позираючи по класу.

Ми мовчали, але не почували страху. Після веселих годин о. катехита, на яких бувало повно жартів та сміхів, ми не вірили, щоб новий учитель міг уважати наш сміх якимось злочином.

– Я тут господар класу! – мовив він з повагою, яка декому з нас могла видатись навіть дуже гумористичною. – Пам’ятайте собі. На моїх годинах маєте лише тоді сміятися, коли я вам скажу, і тоді плакати, коли я вам скажу.

Розумієте?» [т. 21, с. 290–291]. Швидко виявилося, що новий учитель не мав відповідної педагогічної підготовки, йому явно не вистачало знань. Проте він безкарно мучив дітей, відчуваючи насолоду від того, що завдає їм душевних і фізичних страждань.

Софрон входив до класу похмурим і понурим. Він нагадував циркового приборкувача диких звірів. Потім сідав за кафедрою або зупинявся на «градусі», «високий, тонкий, мов віха на окопі». Поглядав на учнів, наче шуліка, і шукав чергову жертву, щоб зірвати на ній свою злість, коли та буде відповідати. Як правило, отець викликав до дошки тих, у кого на лиці добачав найбільший страх, і в кого проступало, за його ж словами, нечисте сумління. Отець-гуморист викликав десять-дванадцять учнів і починав їх питати, прискіпуючись до кожного слова. Він мучив дітей доти, поки вони всі не спробували на своєму тілі його гнучкої і пекучої тростини. Тоді після цих перших опитувань мучитель ставав веселим, у нього з'являвся гарний настрій. Він збігав швиденько з «градуса» і починав «прогулюватися» поміж партами, почуваючи себе необмеженим володарем дитячих тіл і душ. «Та вдесятеро чуткіше гуляла його тростинка» [т. 21, с. 297]. Після кількох тижнів такого навчання «учитель» доводив клас до такого стану, що діти «туманіли від страху і поступи в науці були чим раз гірші».

Але чим більше було у класі переляканих учнів, тим радіснішим ставав сам учитель. Коли ж хто-небудь із дітей допускав помилки під час читання, «отець-гуморист» кожну помилку смакував на всі лади, вправляючись у тому, щоб ще більше окарикатурити її. Він висміював, дражнив, затюкував нещасного бідного школяра так, що той уже зовсім не міг говорити: «Сей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лише тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх» [т. 21, с. 292]. Такі знущання над дітьми продовжувалися увесь навчальний рік, і їхнім наслідком було те, що навіть найздібніші школярі від страху просто тупіли. «Хоч усі вчилися і силкувалися якмога встерегтися від побоїв, але ніяка пильність не помагала. Боязливіші, викликані до таблиці,

тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші, хоч і вміли, але, переконавшися, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе, махали рукою або йшли до класу в надії на ласку Божу, що ану ж як-небудь страшний василіянин не догляне, не «вирве» їх, або зовсім не ходили до школи по кілька день, воліючи за неоправдану неприсутність раз дістати кару, зазнавши перед тим хоч кілька день свободи чи то в лозах над рікою чи в ліску за містком, ніж наїдатися страху і відбирати кару день у день» [т. 21, с. 298].

Читача глибоко вражає епізод катування «отцем-гумористом» несміливого учня Волянського. Хлопець був наділений даром оповідати, його слова пливли, як зазначає автор, «рівно, свобідно», були добірні та якісь такі мелодійні, що відразу хапали співрозмовника за серце. «Досі бринить мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос, – повідає оповідач, – досі триває почуття чогось ніжного, м'якого, гладкого та невимушеного, мов гладесенька, довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечінь – се враження його оповідань. Змісту їх не тямлю, але враження не затреться в душі до смерті» [т. 21, с. 300]. Отець Телесницький до смерті закатував цього хлопчика, який від страху перед покараннями не міг відповідати, хоч був дуже здібним і талановитим, дивував своїх товаришів чудовою пам'яттю, умінням розповідати казки. Сором'язливий хлопець болісно молив свого ката пробачити йому востаннє (хоч він, власне, ні в чому не був не винен), школяр, зрештою, готовий був витерпіти покарання, аби його не карали на голе тіло, бо це принижує людину. Та вчитель не зважав на зойк дитячої душі, він хотів якнайдошкульніше поглумитися над нею, чим і призвів хлопця до загибелі. Чорний «гумор тирана» звучав то серед гнітючої, моторошної тиші, то супроводжувався жалісним стогоном безвинної чергової дитячої жертви: « І він сік, сік, сік… Крик, виск, пищання нещасного хлопця, ніщо не зрушувало ката. Ось із-під вільхових сучків проказалася кров, потекла струмком по білому тілу, на сорочку, на дошки «градуса». О. Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї кров під час розмаху почала

бризкати по білих стінах класу. Волянський лежав тихо, очевидно, зомлів» [т. 21, с. 305].

І. Франко був тонким психологом, який бачив деградацію учнівської особистості через таке «виховання». Він пригадує, як у глибині його маленької дитячої душі зароджувалося бажання бити, знищувати все живе довкола: «Тямлю, що, скоро, було коли знайду хвилину вільного часу, беру прут, запхаюся десь у бур`ян і січу, січу всі листочки, всі бадиллі, гілляки, цвіти, все, що можна знівечити; б`ю й січу, доки довкола мене не стане найобридливіша руїна» [т. 21, с. 299]. Духовно й фізично вимучені учні тішилися найменшій можливості перепочити, навіть коли причиною цього була смерть. І коли від жорстоких побоїв отця Телесницького вмер їхній однокласник Волянський, вони дуже раділи, бо в цей день не було уроків, а отже, й не було знущань і побоїв.

Учителя-садиста ж не тільки не було покарано, а й ще призначено монастирським проповідником, який мав би навчати інших милосердя, доброти, чуйності, гуманності. Оповідання «Отець-гуморист» написане у формі споминів вже зрілої людини. І ці спомини автор називає «п’ятном нестертої ганьби та прокляттям» що впадуть на пам’ять божевільного злочинця і на тих можновладців, що «поставили та толерували його на тім становищі, і на всіх тих, що вчительство трактують як жорстоку іграшку та задоволення своїх диких інстинктів, а не як велике діло любові, терпливості й абнегації [т. 21, с. 315].

Отцю Телесницькому І. Франко протиставив чесних учителів, які були проти такої жорстокої, немилосердної системи освіти, доброзичливо ставилися до дітей, допомагали їм свідомо опановувати науку. З теплотою і співчуттям письменник створив образ сліпого вчителя Білінського, який довго працював у школі, але, постарівши, позбувся посади і шматка хліба. Він був доброю, душевною людиною, влаштував у себе вдома своєрідний пансіон для найбідніших школярів, допомагав їм у навчанні, був справжнім їхнім захисником і порадником. Білінський проявляв надзвичайну чуйність і

уважність до своїх вихованців, рішуче протестував проти тілесних покарань, які практикував Телесницький. Для неслухняних і лінивих учнів була в нього «одна-однісінька кара – наколоти провинника своєю власною, тиждень неголеною бородою» [т. 21, с. 311].

Іншого вчителя отця катехита Красицького учні називали своїм улюбленим викладачем. На його уроках панували і влучний дотеп, і розумний жарт. А ось жорстокості, грубощам місця не було. Тож зустрічали вчителя у класі усміхнені дитячі обличчя. Але коли після хвороби він знову прийшов у клас, то не пізнав дітей – так змінила їх жорстокість Телесницького: «Діти! – скрикнув він нараз з якимось жартливим острахом у голосі. – А вам що такого? Чого так сидите, мов раки в торбі? Чому не смієтеся? Як то, ви не тішитеся моїм приходом?» [т. 21, с. 308].

У своєму творі письменник торкається важливої проблеми, яка привертає увагу і сучасних педагогів, – без доброзичливої, веселої атмосфери на уроках, без усмішок учнів повноцінного навчання й виховання досягти неможливо. Тому і постає питання про те, що у Франка-письменника вимисел, а що життєва правда? Адже сам письменник все ж таки мав дуже добру освіту, і його покоління дало для України так багато видатних дітей, які здобули видатні знання і стали знаменитими українськими вченими, митцями, національними діячами. Тому В. Микитюк пише: «Питання в іншому – скільки ж було того зла, нелюдськості у шкільному побуті Франка, чи безпосередньо став він жертвою свавілля таких «педагогів»? «І тепер іще, по шістнадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час оголомшила мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотки в кождій нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично й духово діти, котрих нерви відмаленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна». Звісно, не можна виправдати жодного окремого (а ця практика, на жаль, далеко не була виїмковою) випадку знущання над школярами навіть за очевидні проступки

дітей – фізичні покарання в освіті є ганебним і неприйнятним явищем, і ніхто не зможе довести протилежного, однак на час написання Франкових текстів у галицьких школах уже було офіційно заборонено цю «методу», та й з цитованого уривка бачимо, що «таких хвиль» не було багато. Отож, радше всього маємо справу з художньою типізацією, узагальненням, гіперболізацією окремих реальних випадків із шкільного побуту Франка, кількох (точно можна вказати двох – Телесницький і Тарчанін) «чорних» характерів вчителя, які стали матеріалом і кліше для більшості негативних персонажів педагогічної прози. Немає конкретних свідчень про фізичну наругу над Франком-учнем, напевне знаємо, що дитиною у сім'ї Іван, попри свою не-зовсім придатність до селянської праці, не був битим»[35].

Таким чином, серед основних педагогічних якостей, потрібних справжньому вчителю, І. Франко виділяє насамперед любов до дітей, уміння поважати їхню гідність, гуманне ставлення до них.

Свої погляди на те, яким має бути вчитель, як він повинен навчати й виховувати дітей, які мають бути наслідки його праці, І. Франко найкраще висловив в оповіданні «Борис Граб», що також має автобіографічну основу. Вчитель Міхонський замість гальмування розумових здібностей своїх учнів забезпечував позитивні умови для їхнього успішного навчання. Саме на прикладі діяльності цього вчителя І. Франко показав, що позитивне освітнє середовище виявляється в залученні всіх учнів до власних розмірковувань, пошуку свого бачення наукових положень, вироблення особистісного ставлення до знань. Як писала Тетяна Равчина: «У вихованні також важливо не тільки навчати мислити, а й вправляти у моральних вчинках, привчати до вияву почуттів відповідальності за власну поведінку, точності й економії у діях, гармонії та естетичності у рухах, поєднувати навчання з фізичною працею»[36].

---

[35] Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 134.

[36] Равчина Т. Ідеї навчання і виховання у творчій спадщині Івана Франка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня –1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 966.

І. Франко вірив, що суспільний прогрес зумовить більш досконале нове виховання. В оповіданні «Хома з серцем і Хома без серця» він писав, що виховання народу, а отже, й виховання дітей мусить ґрунтуватися на традиції, випливати з культурного стану того народу, воно повинне закорінюватися в характері і привичках народу. «Нове виховання потребує нових вчителів», – підкреслював письменник. Ці нові вчителі повинні пройти належну фахову підготовку в учительських семінаріях на нових принципах, бо народ не може в готовому вигляді їх «виписати собі з-за границі» [т. 22, с. 15].

Сучасний дослідник зазначає, що «можна говорити про закономірну еволюцію споминів-причинок письменника в останній період життя й творчості, про дуалістичну природу більшості мемуарів Франка про роки свого навчання, у яких окремі елементи літературної фікції, виразна організація фабули, оцінки та судження з висоти часу, манера та стилістика оповіді засвідчують належність саме до автобіографічної прози. Передусім, – екстравертивної автобіографічної прози, адже письменник більшою мірою фокусував увагу на оточенні, соціумі, а події його власної юності ставали своєрідним протосюжетом, на оцінку яких уже впливало зріле бачення власної долі, набуті та втрачені симпатії»[37].

Тому лейтмотивом його оповідань про школу й учнів є гостра потреба практичного, розумного навчання, яке б стало б у пригоді дитині на «далекій мандрівці життя». А для цього потрібні ще й мудрі, досвідчені, кваліфіковані педагоги. Тому І. Франко наголошував на значній ролі вчителя для школи, навчання й виховання дітей. Однак, зазначав письменник, «доброго учителя треба також поставити в такі умови, щоби він міг щось добре зробити» [т. 46, кн. 2, с. 113]. Ці слова письменника залишаються актуальними й понині.

Якщо уважно дослідити доробок мислителя, то можна помітити, що педагогічні ідеї пронизують більшу частину його суспільно-політичних, публіцистичних статей, наукових праць, художніх творів. У своїй спадщині

---

[37] Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 92.

Іван Франко підсилив значущість і висвітлив суть головних педагогічних проблем.

«Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого», – писав І. Франко у статті «Наші народні школи і їх потреби» [т. 46, кн. 2, с. 113]. Письменник порівнював педагогічну майстерність із мистецтвом майстра високохудожнього слова. У своїх творах він писав, яким повинен і яким не повинен бути народний учитель. Важливо, що більшість типів учителів, як позитивних, так і негативних, він змалював із натури.

Справжній учитель, уважав І. Франко, – це людина, яка вийшла з середовища простого люду, яка уособлює кращі духовні риси рідного народу, переймається його життям і бере активну участь у громадсько-культурному житті. А сама педагогічна праця – це велике діло. Це твердження переконливо свідчить, що письменник багато працював, для виховання справжньої, в європейському розумінні, інтелігенції й своєю часто невблаганною та ущипливою критикою, безперечно, сприяв народженню й становленню національно свідомих педагогічних кадрів.

Педагогічний ідеал І. Франка сформувався на основі глибокої любові до простого народу, віри в його краще майбутнє. У філософській праці «Що таке поступ?» письменник акцентував увагу на ролі освіти, поступу в освіті і писемності як рушійній силі суспільного прогресу, наголошував на важливості передачі знань із покоління в покоління для розвитку людства. Він підкреслював, що «людська наука силкується зібрати докупи всі здобутки людського роду від найдавніших часів, провірити їх розумом та пробою, видушити з них науку на будуще, зберегти все цінне та цікаве та забезпечити будущі покоління від можності таких самих упадків та руїн, які бували в давнину. Ходить о те, щоб ту чудову квітку «поступ», що досі росла якось дико, раз тут, а раз там, тікала з одного краю в другий, лишаючи по собі пустині, – щоб її присвоїти, розщепити по всій землі хоч, може, не рівномірно,

то все ж настільки, щоб ніхто на світі не був виключений від її добродійств» [т. 45, с. 313].

Простежуючи Франкову оцінку здібностей людини до навчання, можна побачити, як він вірить у людину, її вроджену доброту, в її нахил до чогось кращого, ліпшого, етичного. Навіть найгірші люди, негативні персонажі творів письменника, мають деякі свої добрі риси або бодай мають ту стежку, котрою могли би вийти на добру дорогу. Навчати, за поглядами І. Франка, це значить не тільки і не просто давати знання, а й «вчити володіти своїм мозком», розвивати самостійне, критичне мислення, виховувати інтерес і любов до знання.

Проголошуючи нагальною потребою українського суспільства розбудову національної школи, І. Франко закликав вивчати та використовувати передовий світовий досвід. Водночас він наголошував на доцільності збереження національних традицій власного народу.

І. Франкові було властиве глибоке знання дитячої психології, любовне ставлення до дітей. У своїх творах про школу він глибоко розкрив психологічну природу дитини, учня. Без знання дитячої психології педагогічний вплив у навчанні й вихованні не має сенсу й приречений на помилки, що калічать життя молодої особистості у майбутньому. В оповіданнях «Грицева шкільна наука», «Отець-гуморист», «Schönschreiben», «Борис Граб» автор із любов'ю показав глибокий внутрішній світ дітей, відкритих до реальної дійсності, дітей щирих, безпосередніх і самобутніх. На думку І. Франка, усім їм притаманна потреба до пізнання, здатність спостерігати за природними явищами, поведінкою дорослих і бачити нове, незвичне. Проте вагомий недолік багатьох батьків і вихователів полягає в тому, що вони неспроможні проаналізувати рівень розвитку дитини, відчути й зрозуміти її внутрішній стан, переживання, прагнення, мотиви поведінки., унаслідок чого вдаються до негативних оцінок, дій, пригнічують особистість за будь-яку помилку чи провину.

ВИСНОВКИ

Франко-педагог був справді європейським ученим, який виріс і сформувався в умовах хоч і дуже недосконалої і чужої для українців держави, але яка давала хоч якісь цивілізовані умови для мінімального національного розвитку. Саме потреба мати національну українську школу спонукала Франка жорстко критикувати австрійську школу, де він навчався, бо він хотів покращення умов навчання, нових форм і методів навчання, кращого ставлення для українців, але критика Франка була конструктивною. В австро-угорській імперії для українців хоч невелика частина навчального процесу, але провадилась українською мовою, натомість в російській імперії українська мова і культура всіляко переслідувалась, провадились репресії і заборони. Саме так треба сприймати Франкову позицію і в художніх творах для дітей і про дітей, і в наукових і публіцистичних творах.

Аналізуючи в даній роботі зображення внутрішнього світу дитини в оповіданнях Івана Франка, я побачила, наскільки тонко письменник підходить до змалювання особистості дитини, її психології, емоцій, прагнень, вражень, мрій. Адже дитинство – це найважливіший, найкращий період життя кожної людини. І від того, як воно минуло, хто навчав і виховував у дитячі роки, що сприйняло маленьке серце і що засвоїв розум із навколишнього світу, – саме від цього багато залежить, якою дорослою людиною стане дитина. Часто Франко сам визнає, що через роки він може трохи гіперболізувати події, перебільшувати і погане, і приємне із шкільних літ, але психологічні пошуки і мотивації письменника безумовно відбилися у його дитячій прозі і є переконливими.

В оповіданнях Іван Франко показав, що тільки у наполегливій праці, навчанні – справжній зміст людського щастя. Письменник своїми творами довів, що і для дітей доступними є високі поняття, викладені емоційно й образно. Це поняття відданості народові, вірності обов’язку, поняття добра і справедливості.

Іван Франко відстоював думку, що виховання – це вплив на особистість шляхом забезпечення психологічних умов, що підсилюють активність дітей. Виховання не тільки повинне розвивати розум людини, але і давати їй певний обсяг знань, запалити бажання до навчання й до праці. Розвиток дитини має бути всебічним, гармонійним. Вирішальну роль у навчанні і вихованні письменник надавав учителям.

Найулюбленіший герой малої прози Івана Франка – малий Мирон. Із цим дивним хлопчиком читач зустрічається в багатьох творах. П'ятилітній герой однойменного оповідання – дуже допитлива, кмітлива дитина, яка вміє мислити не так, як інші. Мирон задумується над безліччю життєвих питань. Він відкриває для себе прекрасний світ чудової навколишньої природи, самостійно робить свої невеликі, почасти наївні, але важливі для становлення особистості відкриття. Письменник увесь ставить питання: а що чекає цього вельми розумного хлопчика, яка перед ним простелиться майбутнє? Чи він зможе розвинути свої природні задатки в умовах прибитого злиднями, затурканого забобонами села? І нічого втішного відповісти на це питання автор не може. Цілком імовірно, що виросте малий Мирон таким же самим зашореним, неосвіченим, згорьованим, спрацьованим селянином, що й більшість його земляків. В іншому оповіданні сільський хлопчина, який пас гусей на лоні природи і був змалку залучений до селянської праці, з великою радістю йде до школи на навчання («Грицева шкільна наука»). Проте вже на першому ж уроці нерозумний учитель відбив у нього бажання вчитися, бо «потягнув його за понятливість різкою по плечах». Потім було ще гірше: щоденні побої, безглузді, незрозумілі методи навчання назавжди знищили в хлопця інтерес до школи, до знань, зробили з нього переляканого й забитого справжнього «тумана вісімнадцятого». Через рік такого навчання й виховання «Гриць вертав додому якраз такий мудрий, яким був перед роком».

Важкою і та безрадісною виявилася наука в школі і для малого Мирона, який є головним героєм оповідань «Оловець», «Під оборогом», «Schönschreiben». До 1867 року вчителям було дозволено карати учнів тілесно,

і цим правом користувались і священики, і світські вчителі, які понад всякої міри били куди попало, палицями, тростинами, ключами від замка, лінійками. І. Франко зображує жорстокість, бездушність учителів, які засвоїли лише один метод впливу на учнів – тростину. Зазубрювання, відірваність шкільних предметів від реального життя перетворювали найкращі роки навчання на справжнісіньку каторгу. Письменник звертає увагу на те, як школа не тільки фізично калічила дітей, а й вбивала в них будь-яку «іскорку критики і власної ініціативи», виховувала з них духовних покручів. Але разом із тим у серцях тих дітей, хто був сильніший духом, визрівало обурення, бунт і «вічна ворожнеча проти усякого поневолення та тиранства». Видаючи у 1903 році збірку «Малий Мирон і інші оповідання», Іван Франко засвідчив, що вміщені в ній твори мають автобіографічний характер, що виникли вони на основі спогадів. Водночас він застерігав від того, щоб вони сприймалися як частина його автобіографії, як єдина справжня картина шкільного життя.

В таких оповіданнях, як «У кузні», «Оловець», «Під оборогом», «Грицева шкільна наука», «Schönschreiben», «Борис Граб» та в багатьох інших автор глибоко розкрив психологічну природу малої дитини, учня, без знання якої педагогічний вплив у навчанні і вихованні не має сенсу.

На підставі аналізу наукової літератури, мною було визначено, що критерієм істинності психологічних знань у художній літературі є впізнавання читачем себе у літературних персонажах, що дозволяє йому краще зрозуміти свій внутрішній світ. Літературний психологізм може паралельно розвивати та поглиблювати здатність читача проникати у внутрішній світ як вигаданої, так і реальної особистості. Психологізм художньої літератури найбільш яскраво проявляється у персонажів, створених письменниками-психологами, багатих внутрішнім світом та психологічною проникливістю. Це повною мірою стосується Івана Франка і його героїв.

Кінець XIX – початок XX століття закономірно прийнято вважати періодом загальної психологізації літератури, також і української. У цей час гостро стояло питання про опис внутрішнього світу людини. На підставі

аналізу творчості І. Франка, мною було визначено, що у своїй дитячій прозі Франко використовує певні інструменти, за допомогою яких він старається описати внутрішній психологічний стан в образі дитини, а як реаліст за допомогою психологічних образів він старається передати внутрішній ментальний світ всього українського народу періоду XIX століття.

Літературні образи Франка посідають важливе місце у душі читача і залишаються у пам'яті, душевний стан зображується природно, правдиво та переконливо, адже через такий образ з використанням психологічної складової автор старається передати і свої внутрішні бажання, і менталітет та переконання українського народу. Крім цього, потрібно зацікавити читача, тому у своїх творах він намагається «достукатися» до потенційного читача через різні психологічні прийоми.

Кожний педагог, вивчаючи наукові праці Івана Франка й перечитуючи його оповідання, має змогу усвідомити, що процес навчання – це складна організація навчально-пізнавальної діяльності учнів, під час якої вони за посередництвом учителя набувають досвіду самостійного нестереотипного мислення, пошуків істини, вироблення особистісних знань. Учитель повинен навчити учнів аналізувати текст, розвивати навички критичного мислення, вміння робити правильні висновки. Психологічно переконлива і цікава дитяча проза Івана Франка назавжди буде цікавою і корисною лектурою для українського читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астаф’єв А. Трансформація суспільно-політичних поглядів Івана Франка / Астаф’єв А. // Молода нація. 1996. № 4. С. 17.
2. Багінська Ю. Поема «Мойсей» як заповіт українському народові / Ю. Багінська // Дивослово. 1996. № 8. С. 22-28.
3. Бандрівський К. Спогади про Франка-школяра // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997.
4. Берко П. Еволюція філософічно-політичних поглядів Івана Франка / Берко П., Небелюк М. – Борислав, 2011. 387 с.
5. Білецький О. Художня проза І. Франка // Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. – С. 412–461.
6. Білецький О. Художня психологічна проза / О. Білецький // Білецький О. Зібрання праць : у п'яти томах. К. : Наукова думка, 1965.Т. 2. С. 433-441.
7. Бондаренко А. Українська еліта: патогенез самотності / Алла Бондаренко // Слово і час. 2018. № 11. С. 42-45.
8. Брайко О. Художні особливості роману Івана Франка „Перехресні стежки» / О. Брайко // Українська мова та література. - 1998. № 10. С. 8-9.
9. Вишнівський Р. Особистість учителя у літературно-педагогічній спадщині Івана Франка // Людинознавчі студії. Зб. наук. праць ДДПУ. Серія: педагогіка. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – Вип. 21. Педагогіка. – С. 52–63.
10. Гольберг М. Оповідання Івана Франка «Борис Граб». До проблеми: Іван Франко про читача і читання / Марк Гольберг // Українське літературознавство. - 2010. - Вип. 72. - С. 43-51.
11. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886). Науково-популярне видання. – Київ, 2006. 631 с.

12. Гуменний М. До проблеми авторської особистості в дитячих оповіданнях І. Франка / М. Гуменний, В. Гуменна // УМЛШ. 2000. № 3. С. 62-72.
13. Гундорова Т. «Зів'яле листя» Івана Франка як явище культурософії / Т. Гундорова // Дивослово. 1996. № 9. С. 9-15.
14. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. / Іван Денисюк. - Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005.Т. 2 : Франкознавчі дослідження. 2015. 528 с.
15. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – Львів, 1999.
16. Дзеверін О. Педагогічні погляди І. Франка // Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 5–19.
17. Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба // З криниці літ : у 3 т. - К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 3. С. 8-98.
18. Довженко О.П. Твори: У 5-ти томах. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 4. – С. 126.
19. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. К. : Феміна, 1995. 688 с.
20. Жук Н. Проза Івана Франка. – К.: Вища школа, 1977.
21. Жулинський М. У праці каторжній, в трагічній самоті / М. Жулинський // Твори : в 2 т. / П. Куліш. - К. : Дніпро, 1989. Т. 1. С. 5-30.
22. Забужко О. Наукова діяльність Івана Франка // Літературно-науковий вісник. Львів, 2013. Т. 63. С. 263-276.
23. Загороднюк В. С. Психологізм в літературі: автореф. дис. … канд. філол. наук/ В. С. Загороднюк. – Кіровоград, 2011. 19 с.
24. Захлюпана Н. Франко про реформування школи і сучасність // Педагогічна думка. – 2006. – № 4. – С. 24–27.
25. Каневська Л. В. Психологізм прози Івана Франка середини 80-х-90-х років : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. Наук : спец. 10.01.01. / Каневська Л. В. ; НАН України ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. К., 2014. 20 с.

26. Каневська Л. Іван Франко vs Михайло Драгоманов: Неєлейно з нагоди ювілеїв / Л. Каневська // Дніпро. 2011. № 9. С. 170-175.
27. Караманов О. Іван Франко як історик школи і освіти // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня –1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 930–940.
28. Кашуба М. Ідея суспільного прогресу в працях Івана Франка/ Кашуба М. // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998. С. 229–231.
29. Кобилецький М. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – К.: Дніпро, 1981.
30. Коцюбинський М. Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: В 7 т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 4.
31. Кримський А. Твори: В 5 т. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 2.
32. Кузнєцов Ю. Б. Розвиток психологізму в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. / Юрій Борисович Кузнєцов // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст. – Київ : Наукова думка, 1991. С. 221–249.
33. Куца О. Типологічна спорідненість повісті І.Микитенка «Дитинство Гавриїла Кириченка» та оповідань І.Франка про дітей // Українське літературознавство. Іван Франко: Статті та матеріали. – Львів, 1988. – Вип. 52. – С. 81–86.
34. Легкий М. Проза Івана Франка початку XX століття: проблема теодицеї / М. Легкий // Слово і час. 2015. № 6. С. 3-11.
35. Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. – Львів, 1999.
36. Лимаренко Т. Публіцистичний стиль в літературній сфері: психоаналітика образу [Текст] / Т. Лимаренко // Вивчаємо українську мову та літературу. 2005. № 31 (листоп.). С. 25-31

37. Логвиненко Т. Соціально-педагогічні проблеми у науковій спадщині І. Франка // Людинознавчі студії. Зб. наук. праць ДДПУ. Серія: педагогіка. – Дрогобич : Вимір, 2006. – Вип. 13. – С. 4–13.
38. Маковська Ю. Драма І. Франка «Учитель» на тлі суспільного життя Галичини кінця XIX століття // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 10. – С. 2–5.
39. Маланюк Є. Франко незнаний / Є. Маланюк // Дивослово. 1996. № 7. С. 3-8.
40. Маляренко Л. Дитячий світ у творах І. Я. Франка: До вивчення в школі // Початкова школа. – 1981. – № 8. – С. 55–59.
41. Мейзерська Т. Проблема психологізму і концепція образу у творчості І. Я. Франка / Т. Мейзерська // Діалог душ. Одеса, 2001. С. 73-78.
42. Микитюк В. «Конечність реформи учіння української літератури…» / В. І. Микитюк // Дивослово. — К., 2017. — Число 4. — С. 2–11.
43. Микитюк В. Іван Франко і його вчителі // Дивослово. – 2007. – № 8. – С. 17– 22.
44. Микитюк В. Іван Франко і методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник / Володимир Микитюк. – 2-ге вид., допов. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 268 с.
45. Микитюк В. Історія літератури чи література? «Гірчичне зерно» як квінтесенція педагогічних мемуарів Івана Франка / В. І. Микитюк // Українське літературознавство. — 2014. — Вип. 78. — С. 141–151
46. Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 408 с.
47. Мирошніченко Е. Літературний психологізм як художній феномен / Е. Мирошніченко // Матеріали II студентської науково-практичної конференції, присвяченої Міжнародному дню студента, Харків, 15 листоп. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Т. В. Подуфалової]. – Харків : ХНПУ, 2019. С. 55–66.

48. Панченко В. Дві повісті Івана Нечуя-Левицького («Хмари», «Кайдашева сім'я») / В. Панченко // Дивослово. 2003. № 8. С. 10-15.
49. Походзіло М. Школа і вчитель у творах І. Франка // Радянська школа. – 1955. – № 10. – С. 21 – 28.
50. Пронишин О. Наука мистецтва виховання у працях Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 162–164.
51. Равчина Т. Ідеї навчання і виховання у творчій спадщині Івана Франка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня –1 жовтня 2006 р.). – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 956–967.
52. Січкар О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / Оксана Миколаївна Січкар // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – № 4 (191). С. 35–53.
53. Скільський Д. «Учителем школа стоїть»: Особа вчителя у творчості Івана Франка // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С. 59 – 62.
54. Смаль В. Вчитель у творах І. Я. Франка // Радянська школа. – 1986. – № 8. – С. 89 – 92.
55. Смаль В. Педагогічні ідеї Івана Франка. – К.: Радянська школа, 1966.
56. Смілянська В. Художній психологізм в літератруірі / В. Смілянська // Твори : в 2 т. / М. Костомаров. - К. : Дніпро, 2010. Т. 1. С. 5-37.
57. Тихолоз Н. «... Ведені люблячою рукою мами...»: Виховні ідеали Ольги Франко / Н. Тихолоз // Дзвін. 2009. № 8. С. 101-114.
58. Франко А. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка/ А. Франко// Українське літературознавство. 1993. Вип. 58. С. 121–131.

59. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молоді // Франко І. Вибрані твори: В 3-х т. Т.3: Літературознавство, публіцистика. 2-е вид., доп. / Ред. колегія Скотний В. та інші; упор. Шалата М. – Дрогобич: Коло, 2005. С. 577-588.
60. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53.
61. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
62. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Зібр. тв.: У 50 т. Т. 31. К.: Наук. думка, 1981. С. 45-119.
63. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді // Зібрання творів у 50 т. Т. 45. К.: Наук. думка, 2016. С. 401-409.
64. Франко І. Педагогічні невігласи // Франко І. Педагогічні статті і висловлювання. К., 1976 (упорядник та автор передмови «Педагогічні погляди І. Франка» О. Дзеверін). С. 184-188.
65. Франко І. Передмова [до збірки «Малий Мирон» і інші оповідання». Львів, 1903] // Зібр. творів: У 50 т. Т. 34. С. 457-458.
66. Франко І. Женщина-мати // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т. – К. Наукова думка, 2008. – Т. 53.
67. Франко І. Переднє слово (до збірки: Хрістіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належиться поводиться з дітьми. Переклав Теодор Білецький. Львів, 1900) // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. Т. 32. С. 153-155.
68. Франко І. Ревізія шкільних бібліотек // Франко І. Педагогічні статті і висловлювання. К., 1976 (упорядник та автор передмови «Педагогічні погляди І.Франка» О.Дзеверін). С. 151-153.
69. Франко І. Середні школи в Галичині в 1875-1883 рр. // Франко І. Педагогічні статті і висловлювання. К., 1976 (упорядник та автор передмови «Педагогічні погляди І.Франка» О. Дзеверін). С. 102-114.
70. Чобанюк В. Психологізм оповідання Івана Франка «Терен у нозі» / В. Чобанюк // Вісник. - Івано-Франківськ, 2013. Вип. 8. С. 43-46.

71. Швець А. І. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Швець Алла. -Львів, 2002. 20 с.
72. Швець А. Модель дитячого світу у прозі Івана Франка / Алла Швець // Дивослово. 2015. № 9. С. 53-67.
73. Швець А. Модель дитячого світу у прозі Івана Франка // Дивослово. – 2005. – № 9. – С. 53–57.
74. Швець А. Образно-поетичний світ оповідання І. Франка «Під оборогом» / Алла Швець // Укр. мова й літ. в шк., гімназіях, ліцеях, колегіумах. 2016. № 1. С. 150-153.
75. Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка / Упорядк. та передмова С. Яреми; післямова С. Андрусів; наук. ред. Л. Бондар. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 240 с.
76. Яценко М. Українська психологічна поезія 20-60-х років XIX ст. / М. Яценко // Українські поети-романтики. - К. : Наукова думка, 2017. С. 5-36.
77. Яцуляк І. Спомин з дитинних літ Франка // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 42.
78. Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей / Упоряд., передм., коментарі та пояснення слів Н. Тихолоз; відп. та літ. ред. Є. Нахлік. Львів, 2007. 172 с.